

ประชุมพระบรมราชาธิบายและพระโอวาท

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาล เกษมสันต์

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

895.915
ป 247ค

วันที่ ๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๗

ด้วยอิทธิพลของ
จาก มจ. เฉลยศร ธวัชพล

หอสมุดแห่งชาติ
12 พ.ค. 2[illegible]
กรมศิลปากร

ประชุมพระบรมราโชวาทและพระโอวาท

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาล เกษมสันต์

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๙

เลขห้อง ๒๘๙

895.915
เลขหมู่ ป 247ด

เลขทะเบียน ๒.๑๙๙ ๒๐๕๑๑ ๒๘๙

หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาล เกษมสันต์

ประสูติ วันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๒๓
สิ้นชีพิตักษัย วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๔

ชันษา ๘๔ ปี ๖ เดือน ๒๐ วัน

ประวัติ
หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาล เกษมสันต์

หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาล เกษมสันต์ ทรงเป็นพระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ ซึ่งทรงเป็นต้นราชสกุลวงศ์เกษมสันต์ และหม่อมหลวงแย้ม เกษมสันต์ เป็นมารดา สำหรับหม่อมหลวงแย้ม มีสกุลเดิมมาจากราชสกุล อสุนี ซึ่งสกุลนี้สืบมาจากกรมหมื่นเสนีเทพ (พระองค์เจ้าอสุนี) พระโอรสในสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาล ประสูติ เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๒๓ ปีมะโรง ทรงมีเชษฐภคินีร่วมมารดาองค์หนึ่ง พระนามหม่อมเจ้าหญิงบรรโลมสมร แต่ได้ถึงชีพิตักษัยนานแล้ว และอนุชาอีก ๒ องค์ ซึ่งก็ถึงชีพิตักษัยแต่ยังทรงพระเยาว์เช่นกัน เมื่อหม่อมเจ้าหญิงอังสุมาล ชันษาได้ ๑๑ ปี ได้เข้าไปเกศากันต์ แลแต่งองค์ที่ตำหนักพระนางเจ้าฯ พระราชเทวี ซึ่งต่อมาในรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมราชเจ้าสุขุมาลมารศรีพระอัครราชเทวี เมื่อเสร็จพิธีเกศากันต์แล้วก็ได้อยู่ในวังกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงทิพยรัตน์กิริฎกุลินี ซึ่งในเวลานั้นทรงเป็นพระเจ้าน้องนางเธอพระองค์เจ้านภาพรประภา เมื่ออยู่ในวังหลวงหม่อมเจ้าหญิงอังสุมาลได้เป็นที่ชมเชยและต้องพระทัยของเจ้านาย จนได้มีหน้าที่เก็บเงินและเครื่องเพชร

ของเสด็จอา นอกจากนี้ยังทรงผึกหัดจัดทำดอกไม้ต่าง ๆ ปั๊กสะดึงแลสอนหนังสือบรรดาหม่อมเจ้าเด็ก ๆ

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ นั้น พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้านภาพรประภา ทรงเป็นพระอภิบาลทูลกระหม่อมอัษฎางค์เดชาวุธ (สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา) จึงต้องขึ้นไปบรรทมที่ห้องเหลือง (บรมราชสถิตย์มโหฬาร) หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาลก็ต้องขึ้นไปที่ห้องเหลืองด้วย เพื่อรับใช้เสด็จอา หม่อมเจ้าหญิงจรัสโฉม เกษมสันต์ ก็ช่วยเป็นพระอภิบาลทูลกระหม่อมอัษฎางค์ด้วย รวมทั้งคุณแจ่ม ไกรฤกษ์ ซึ่งภายหลังได้เป็นคุณท้าวนารี เมื่อข้าพเจ้าเข้าไปแต่งตัวโกนจุกนั้น หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาลได้เป็นสาวทรงสะพักแล้ว ได้ยินที่ในวังเรียกกันว่า ท่านหญิงแอ๊ด แม้เสด็จบ้า เสด็จอา ก็ทรงเรียกว่า หญิงแอ๊ด

ต่อมาเมื่อหม่อมเจ้าหญิงจรัสโฉม เสด็จออกไปอยู่ที่วังพระบิดา หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาลจึงต้องช่วยถวายการอภิบาลทูลกระหม่อมอัษฎางค์ เช่นป้อนข้าวถวาย เวลาบรรทมอ่านหนังสือถวายบ้าง บางทีเสด็จอาต้องทรงถวายเอง จนทูลกระหม่อมอัษฎางค์โสกันต์แล้วทรงผนวชเณรแล้ว เสด็จไปประทับที่พระตำหนักสวนกุหลาบ

งานอีกอย่างหนึ่งซึ่งเป็นหน้าที่ของหม่อมเจ้า คือ หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาล หม่อมเจ้าหญิงสลักษณา เกษมสันต์ และข้าพเจ้าก็คือ เวลาที่มีเจ้านายพระองค์ไหนประชวร จะต้องผลัดเวรกันไปจดพระอาการ ถวายพระโอสถ ถวายปรอท ดังเช่นเมื่อกรมขุนสุพรรณภาควดีประชวรมาก

หม่อมเจ้าชุดนี้ก็ต้องไปนั่งยามจดพระอาการ ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยเสด็จกรมขุนสุพรรณภาควดีนั้น ทรงเป็นพระญาติกับสมเด็จพระบิดุจฉาเจ้าทางสกุลบุนนาค จึงได้รับสั่งให้หม่อมเจ้าทั้งสามนี้ไปนั่งยามจดพระอาการ จนกระทั่งสิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระราชวังดุสิต และสร้างพระที่นั่งอุดร เป็นที่ประทับเวลาเสด็จแปรพระราชฐาน หม่อมเจ้าในสำนักพระนางเจ้าฯ พระราชเทวี มีหม่อมเจ้าหญิงอังสุมาล หม่อมเจ้าหญิงวิลาศกัญญา ทวีวงศ์ หม่อมเจ้าหญิงนภมณี กมลาศน์ ได้อยู่รวมกันห้องหนึ่ง ส่วนข้าพเจ้าและหม่อมเจ้าหญิงพร้อมเพราพรรณ น้องข้าพเจ้าก็อยู่ร่วมกันห้องหนึ่ง ในตอนนี้เสด็จอาท่านโปรดให้ย้ายหม่อมเจ้าหญิงอังสุมาล มาเป็นของทูลกระหม่อมพระองค์หญิง (สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร) และพระนางเจ้าฯ พระราชเทวี

ภายหลังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ แล้ว พระนางเจ้าฯ พระราชเทวี และทูลกระหม่อมพระองค์หญิงยังคงประทับอยู่ที่สวนนกไม้ ในพระราชวังดุสิตอยู่ระยะหนึ่ง ในระยะนี้หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาลได้ขอหลานชาย คือหม่อมราชวงศ์สุกษม (ชื่อที่พระนางเจ้าฯ พระราชเทวีประทาน) ซึ่งเป็นบุตรของหม่อมเจ้าคนกลประพันธ์ เกษมสันต์ และหม่อมหลวงเอี่ยมผู้เป็นธิดาของเจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร (หม่อมราชวงศ์คลี่ สุทัศน์) มาอยู่ด้วย ท่านได้อบรมเลี้ยงหลานชายของท่านได้ดีมาก ทรงสอนหนังสือประทานเองจนอ่านออกแล้วให้เข้าเรียนกับครูบัว

ต่อมาอีกไม่นาน พระนางเจ้า ฯ พระราชเทวี ได้เสด็จย้ายมาประทับที่วังบางขุนพรหม หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาลกับหลานชายก็ออกมาอยู่ที่วัง หม่อมราชวงศ์สุกษมเป็นเด็กกล้า ได้ขึ้นไปเฝ้าทูลกระหม่อมชาย (สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต) โดยลำพัง ทูลกระหม่อมชายจึงทรงโปรดส่งเข้าเรียนในโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ จนถึงชั้นมัธยม ๘ และเมื่อทรงทราบว่าหม่อมราชวงศ์สุกษมเรียนดีสอบไล่ได้ดี ก็โปรดใช้สอยในทางทรงพระอักษรอย่างใกล้ชิดเสมอ จนกระทั่งหม่อมราชวงศ์สุกษมสอบได้ทุนของกองทัพอากาศไปศึกษาต่อที่สหรัฐอเมริกาจนสอบได้ปริญญาตรีทางวิศวกรรมจาก Massachusetts Institute of Technology แล้วกลับเข้ามารับราชการเป็นนายทหารอากาศ

เมื่อเปลี่ยนการปกครองแล้ว พวกวังบางขุนพรหมต้องย้ายที่อยู่กันไปคนละทิศคนละทาง ทั้งนี้เนื่องด้วยทูลกระหม่อมชายต้องประทานวังบางขุนพรหมให้แก่รัฐบาลในเวลานั้น คุณหญิงสำลี ยมาภัยพงศ์พิพัฒน์ ซึ่งได้คุ้นเคยกับหม่อมเจ้าหญิงอังสุมาลมาก จึงชวนท่านไปอยู่ที่บ้านของคุณหญิง จนเมื่อเจ้าคุณและคุณหญิงถึงอนิจกรรมไปหมด หลานย่าของคุณหญิงสำลี คือ คุณสมชุบ สิงหเสนี ก็ทูลขอให้ท่านอยู่ที่บ้านนั้นต่อไป เพราะท่านโปรดที่นั่นมาก

สิ่งที่ทำให้หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาล มีความปลื้มพระทัยมาก ก็ที่ทรงเห็นหม่อมราชวงศ์สุกษม เกษมสันต์ หลานชายที่ท่านเลี้ยงมาแต่อายุ ๖ ขวบ ได้รับราชการในกองทัพอากาศจนได้เลื่อนยศเป็นพลอากาศตรี และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์ ป.ม., ป.ช. หม่อมราชวงศ์

สุกษม เกษมสันต์ ได้สมรสกับ หม่อมราชวงศ์สอาดองค์ อิดาหม่อมเจ้าโชติรส เกษมสันต์ ด้วยได้คู่ครองที่ดีเป็นที่พอพระทัยของหม่อมเจ้าหญิงอังสุมาลมาก ท่านจึงได้ทำพินัยกรรมยกทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ประทานแก้พลอากาศตรีหม่อมราชวงศ์สุกษม เกษมสันต์

ในปีนี้ท่านมีพระชันษาได้ ๘๕ ปีเศษ เมื่อเดือนมกราคม ได้เกิดประชวรด้วยโรคชรา และเสด็จไปรักษาที่โรงพยาบาลตำรวจ แต่อาการมีทรงกับทรุด จึงในคืนวันอาทิตย์ต่อเนื่องกับเช้าวันจันทร์ที่ ๓๑ มกราคม ๒๕๐๙ เวลา ๔ นาฬิกาเศษ ถึงชีพิตักษัย ณ โรงพยาบาลตำรวจ โดยมีหลานทั้งสองเฝ้าอยู่จนวาระสุดท้าย ได้เชิญศพมารับพระราชทานน้ำหลวง ณ ศาลามรุพงศ วัดมกุฏกษัตริยาราม ตั้งศพทำบุญสัตตมวารแล้วบรรจุโดยกำหนดพระราชทานเพลิงในวันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๐๙

ม.จ. จงจิตรถนอม ดิศกุล

วังวรดิศ
วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๙

ไว้อาลัยท่านบ้า

ท่านอาจง (หม่อมเจ้าหญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล) ได้ทรงเล่าไว้ในประวัติของท่านบ้าแล้วว่า ท่านบ้าได้ขอข้าพเจ้าไปเลี้ยงตั้งแต่ข้าพเจ้าอายุได้ ๖ ขวบ สาเหตุที่ท่านจะขอ เท่าที่ข้าพเจ้าระลึกได้ ก็สืบเนื่องมาจากคุณแม่ของข้าพเจ้าได้ล้มป่วยลงภายหลังที่ไปงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าคุณตา (เจ้าพระยาวิชิตวงษ์วุฒิไกร) ท่านบ้าได้ไปเยี่ยมคุณแม่แล้วเลยชวนข้าพเจ้าไปค้างกับท่านภายในพระราชวังดุสิต คือที่สวนนกไม้อันเป็นที่ประทับของพระนางเจ้า ฯ พระราชเทวี (สมเด็จพระบรมราชเทวี สุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี) ทั้งนี้ท่านประสงค์จะทดลองดูว่าข้าพเจ้าจะอยู่กับท่านได้หรือไม่ ต่อมาอีกไม่เท่าใดคุณแม่ก็เสีย และเมื่อท่านบ้าเห็นว่าข้าพเจ้ามิได้รบเร้าที่จะกลับไปอยู่กับท่านพ่อที่บ้านถนนข้าวสาร ท่านก็เลยขอข้าพเจ้าไปเลี้ยงโดยเด็ดขาด เป็นอันว่าข้าพเจ้าได้เข้าไปอยู่กับท่านบ้าที่ในสวนนกไม้ตั้งแต่บัดนั้น

ท่านบ้าได้พาข้าพเจ้าขึ้นถวายตัวแด่พระนางเจ้า ฯ พระราชเทวี ผู้ทรงพระกรุณาแก่ข้าพเจ้าอย่างล้นเหลือ พระองค์ท่านได้โปรดประทานชื่ออันเป็นมงคลแก่ข้าพเจ้า ซึ่งความจริงเป็นชื่อที่ถอดออกมาจากพระนามของพระองค์ท่านเอง เว้นแต่ย่อลงไปและเปลี่ยนไปเขียนตามแบบสันสกฤต โดยใช้สระ อุ แทนสระ อู นอกจากนั้นยังได้ทรงพระกรุณาแก่ข้าพเจ้าอีกนานัปการ ซึ่งข้าพเจ้ายังระลึกในพระกรุณาธิคุณของพระองค์ท่านอยู่จนกระทั่งบัดนี้

ขณะอยู่ที่สวนนกไม้ ท่านบ๊าได้เริ่มสอนหนังสือให้แก่ข้าพเจ้า โดยเฉพาะท่านโปรดสอนภาษาอังกฤษมาก ท่านเริ่มสอนตั้งแต่ผสม เอ บี แอ๊บ ยู บี อั๊บ ฯลฯ จนกระทั่งข้าพเจ้ารู้ศัพท์ง่าย ๆ หลายคำ หนังสือภาษาอังกฤษที่ท่านใช้สอนข้าพเจ้าในตอนหลัง ๆ คือ **An English-Siamese Pronouncing Handbook** ของ **E.H. McFarland** ซึ่งท่านเซ็นพระนามของท่านไว้ว่า A.S.M. หนังสือเล่มนี้ข้าพเจ้ายังเก็บรักษาไว้ตลอดมา แม้ว่าในปัจจุบันจะอยู่ในลักษณะหลุดลุ่ยไม่มีปกนอกก็ตาม ที่ข้าพเจ้ากล่าวถึงเรื่องท่านสอนภาษาอังกฤษนี้ ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่าท่านบ๊าท่านก็เป็นนักศึกษาที่ทันสมัยอยู่เหมือนกัน และการที่ท่านได้ให้ข้าพเจ้าเริ่มเรียนภาษาอังกฤษเสียแต่เนิ่น ๆ เช่นนั้น ก็เป็นการปลูกฝังให้ข้าพเจ้าสนใจในภาษาองกฤษเพิ่มขึ้น เสมอนกับท่านทรงทราบว่าภาษาองกฤษนี้แหละจะเป็นอุปกรณ์สำคัญสำหรับข้าพเจ้าในเบื้องหน้า

ท่านบ๊ายังคงสอนภาษาอังกฤษแก่ข้าพเจ้าอยู่เรื่อย ๆ แม้ว่าในระยะต่อมาข้าพเจ้าจะได้เข้าเรียนกับครูบัวร่วมกับข้าหลวงเล็ก ๆ ในสำนักพระ-นางเจ้า ฯ พระราชเทวีแล้ว หลังจากที่ข้าพเจ้าอยู่กับท่านบ๊าที่สวนนกไม้ได้สักปีกว่า ๆ พระนางเจ้า ฯ พระราชเทวีได้เสด็จย้ายไปประทับที่วังบางขุนพรหม ท่านบ๊าก็ได้พาข้าพเจ้าตามเสด็จไปอยู่ที่วังนั้นด้วย ทูลกระหม่อมชาย (สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต) ได้โปรดให้ข้าพเจ้าไปเข้าโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ ดังที่ท่านอาจงได้ทรงกล่าวถึงในประวัติท่านบ๊า ถึงตอนนี้ท่านบ๊าก็หมดภาระในการสอนหนังสือให้แก่ข้าพเจ้าแล้ว แต่ท่านก็ได้อบรมสั่งสอนข้าพเจ้าในด้านจริยธรรม ตลอด

จนให้ความอบอุ่นเหมือนอย่างที่แม่จะพึงให้แก่ลูกตลอดมา จนกระทั่งข้าพเจ้าจำต้องลาท่านไปศึกษาวิชาวิศวกรรม ณ สหรัฐอเมริกาในตอนอายุได้ ๑๗ ปี เนื่องจากได้ทุนของกองทัพอากาศ

ข้าพเจ้ากลับจากสหรัฐอเมริกา ใน พ.ศ. ๒๔๗๖ พร้อมด้วยยศนายร้อยตรีซึ่งได้รับพระราชทานในปีก่อน ท่านบ้าได้ไปคอยรับข้าพเจ้าที่สถานีรถไฟหัวลำโพง และได้พาข้าพเจ้าไปอยู่ที่บ้านของท่านที่สระประทุม ซึ่งท่านได้ปลูกขึ้นโดยสมเด็จพระบิดาฯ ประทานเงินช่วยเหลือส่วนหนึ่ง ที่บ้านนี้ท่านมาค้างอยู่เป็นครั้งคราว เพราะท่านโปรดไปพักกับคุณบ้าสำลี (คุณหญิงยมาภัยพงศ์พิพัฒน์) ที่ตรอกสุนทรพิมล แต่มีหม่อมย่า (หม่อมหลวงแย้ม เกษมสันต์) พักอยู่เป็นประจำ อย่างไรก็ดีท่านก็มาเยี่ยมเยียนหม่อมย่าและข้าพเจ้าอยู่ทุกวัน บางครั้งท่านก็ค้างอยู่ ๒–๓ คืน ความรักความเมตตากรุณาที่ท่านเคยมีต่อข้าพเจ้าตั้งแต่เล็กอย่างไรก็ยังคงมีอยู่ตลอดมา รวมทั้งได้แผ่ไปถึงน้องสอาด (หม่อมราชวงศ์หญิงสอาดองค์) ภรรยาของข้าพเจ้า ตลอดจนลูก ๆ ของข้าพเจ้าอีกด้วย ซึ่งข้าพเจ้ารู้สึกอยู่เสมอว่า เป็นการยากที่จะสนองพระคุณของท่านได้อย่างพอเพียง

ท่านบ้าท่านเป็นคนแข็งแรง ตามปรกติท่านไม่ค่อยจะเจ็บไข้ได้ป่วยอะไรนัก จนกระทั่งเมื่อชันษาใกล้ ๘๐ แล้ว อาการของความชราจึงได้ปรากฏชัดขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ปรากฏอาการกระดูกสันหลังแบนไปกดประสาท แต่ท่านก็ได้รับการรักษาพยาบาลอย่างดีจนค่อยสบายขึ้นมาก ไม่เจ็บปวด พอไปไหน ๆ ได้อย่างเคย เช่นไปฟังธรรมเทศนาที่วัดบวรนิเวศทุกวันพระเป็นประจำ และไปเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องบ้างตามสมควร

ในกลางปี ๒๕๐๗ อาการกระดูกกดประสาทเริ่มรบกวนท่านบ้ามากขึ้น ท่านเสวยอาหารไม่ใคร่ได้และก็ไม่ใคร่อยากเสวยเสียด้วยนอกจากน้องสอาดจะคะยั้นคะยอท่าน เราชวนท่านมาพักอยู่ด้วยกันที่บ้านซอยศรีสวัสดิ์หลายครั้งหลายหนเพื่อจะได้ดูแลท่านอย่างใกล้ชิด แต่ท่านก็สมัครอยู่ที่บ้านคุณบ้าสำลี เพราะท่านได้อยู่มาสามสิบกว่าปีจนเคยเสียแล้ว ตอนนี้น้องสอาดต้องเหนื่อยมาก โดยต้องเทียวไปเทียวมาระหว่างซอยศรีสวัสดิ์กับตรอกสุนทรพิมล และบางคืนก็ต้องค้างอยู่กับท่านโดยมีบ้าสวิงญาติฝ่ายหม่อมย่านอนค้างอยู่ด้วย และมีเด็ก ๆ ของท่านที่บ้านสระประทุมช่วยผลัดเปลี่ยนบ้างในตอนกลางวัน

อาการของท่านบ้ามีแต่ทรงกับทรุดลง ในคืนวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๐๙ ท่านบ้ามีอาการไม่สู้ดี ข้าพเจ้ากับน้องสอาดและลูกอีกสองคนได้นำท่านไปที่โรงพยาบาลตำรวจ โดยน้องวงศ์นิวัทธ์ (พ.ต.ท. หม่อมราชวงศ์วงศ์นิวัทธ์ เกษมสันต์) ผู้เป็นนายแพทย์อยู่ที่นั่นได้ช่วยจัดการจองห้องไว้ให้ น้องวงศ์นิวัทธ์ และ คุณหมออนันท์ (พ.ต.ต. อนันท์ ลัธธนันท์) นายแพทย์ประจำตึกโอวบุ้นโฮ้ว ได้ช่วยกันเยียวยารักษาท่านบ้าอย่างเต็มความสามารถ ซึ่งมีทั้งฉีดยา ให้น้ำเกลือ เติมเลือด ให้ออกซิเจน และอื่น ๆ ที่จะสามารถช่วยท่านบ้าได้ น้องสอาดค้างอยู่กับท่านตลอดเวลาที่ท่านอยู่ที่โรงพยาบาลตำรวจ ส่วนข้าพเจ้าก็ได้แต่ไปเยี่ยมหลังจากเลิกงานแล้วและต้องกลับมานอนที่บ้าน ในวันอาทิตย์ที่ ๓๐ มกราคม อาการของท่านบ้าทรุดหนักมาก น้องสอาดและข้าพเจ้ารวมทั้งลูก ๆ ได้เฝ้าดูท่านอย่างใกล้ชิดตั้งแต่ตอนกลางวัน จนกระทั่งเวลา ๕ นาฬิกา ๑๗ นาที

ของวันที่ ๓๑ มกราคม ท่านบ้าก็สิ้นลมลงด้วยอาการสงบ ยังความเศร้าโศกแก่ข้าพเจ้าและน้องสอาดอย่างสุดซึ้ง นอกจากนั้นเนื่องจากท่านบ้าท่านพระทัยดี ใครมีทุกข์ท่านก็ช่วยเหลือ (ซึ่งส่วนมากมักเป็นทุกข์เรื่องขัดสนเงินทอง) ดังนั้นคนอื่น ๆ ที่ได้เคยใกล้ชิดกับท่านมาไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ต่างก็เสียใจและระลึกถึงท่านกันทั้งสิ้น

ท่านบ้าได้จากเราไปแล้ว ท่านบ้าผู้ได้อุปการะเลี้ยงดูอบรมสั่งสอนข้าพเจ้าเสมือนท่านเป็นแม่ ข้าพเจ้าผู้เป็นเสมือนลูกก็ได้แต่จะสนองพระคุณท่านในขั้นสุดท้ายเท่าที่มีกำลังจะทำได้ ขออำนาจกุศลผลบุญที่ท่านบ้าได้บำเพ็ญมา รวมทั้งบุญกุศลที่เราทั้งหลาย ซึ่งรวมทั้งพี่น้อง หลานญาติ และมิตรของท่านได้ร่วมกันบำเพ็ญอุทิศถวายนั้น จงเป็นปัจจัยอุปถัมภ์อำนวยอิฐวิบุลมนุญผลแด่ท่านบ้าโดยควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพนั้นทุกประการ

พลอากาศตรี หม่อมราชวงศ์สุกษม เกษมสันต์

คำนำ

เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาล เกษม สันต์ กำหนดงานวันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๐๙ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม พล. อ.ต. ม.ร.ว. สุกษม เกษมสันต์ ซึ่งเป็นหลาน ได้มาแจ้งความจำนง แก่เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือเรื่อง ประชุมพระบรมราโชวาทและพระโอวาท เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนี้ กรมศิลปากรยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ดังประสงค์

หนังสือประชุมพระบรมราโชวาทและพระโอวาทนี้ เจ้าภาพขอคัดเลือกพระบรมราโชวาทและพระโอวาทต่าง ๆ จากหนังสือประชุมโอวาท ได้แก่พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระโอวาทของเจ้านายบางพระองค์ เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จ ฯ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ, สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เป็นต้น มารวมพิมพ์ไว้ กับขอนำพระบรมราโชวาท ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้พระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหา-วชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร พระบรมราโชวาทพระราชทานพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงดำรงพระยศเป็น สยามมกุฎ-

ราชกุมาร กับพระบรมราโชวาท พระราชทานพระเจ้าลูกเธอ ในคราวเสด็จไปศึกษาวิชาการณต่างประเทศ ซึ่งเคยพิมพ์เป็นเล่มหนึ่งต่างหาก มารวมพิมพ์ไว้ในเล่มนี้ด้วย ตามลำดับเรื่องในสารบาญ จึงให้ชื่อว่า ประชุมพระบรมราโชวาทและพระโอวาท

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งเจ้าภาพได้บำเพ็ญเพื่ออุทิศแด่ หม่อมเจ้าหญิง อังสุมาล เกษมสันต์ ตลอดจนให้จัดพิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นกุศลวิทยาทาน ขออำนาจกุศลทั้งนี้จงเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ หม่อมเจ้าหญิงอังสุมาล เกษมสันต์ ได้ถึงซึ่งสุคติและประสบแต่อิฏฐคุณมนุญผลตามควรแก่ฐานะทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙

สารบาญ

หน้า

พระบรมราโชวาท พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทานเงินพระเจ้าลูกเธอ ๑

ให้ราษฎรระลึกถึงพระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดิน ๓

พระบรมราโชวาท พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช

เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ฉบับที่หนึ่ง ๗

ฉบับที่สอง ๒๐

พระราชทานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ

สยามมกุฎราชกุมาร ฉบับที่สาม ๒๗

พระราชทานแก่พระเจ้าลูกยาเธอ ๔ พระองค์ ๓๓

พระราชทานแก่นักเรียนเมื่อเสด็จกลับจาก

ประพาสประเทศยุโรป ๔๓

พระบรมราโชวาท พระบาทสมเด็จ ฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทานแก่นักเรียนที่พลับพลาท้องสนามหลวง ๔๕

พระราชทานในการสมาคมนักเรียนซึ่งไปศึกษาอยู่ใน

ประเทศยุโรป ๔๗

พระราชเสาวนีย์ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ
พระราชทานในการเบิดโรงพยาบาลบ้ญจมาธิราชอุทิศ
มณฑลอยุธยา ๕๙
อนุศาสนี สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ทรงแสดงแก่กองเสือป่า ในวันถือน้ำเข้ากอง ๖๑
พระโอวาท สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวง
นครสวรรค์วรพินิต
ประทานในการพิธีเข้าประจำหน่วยอนุสภากาชาด
ที่โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ๖๗
พระโอวาท สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ
ประทานในพิธีเข้าประจำหน่วยอนุสภากาชาด
ที่โรงเรียนมัธยมวัดโสมนัส ๖๙

พระบรมราโชวาท

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทานเงินพระเจ้าลูกเธอ*

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ สุทธสมมติเทพยพงศ วงศาดิศวร กษัตริย์ วรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ บรมธรรมิกมหาราชาธิราชบรมนาถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๔ ในพระราชวงศ์ซึ่งตั้งกรุงรัตนโกสินทรมหินทรายุธยานี้ ผู้พระบิดาของ * * * บุตร(๑) จะขอสั่งสอนผู้บุตรไว้ว่า * * * เอ๋ย

พ่อขอสั่งแก่ตัวเจ้าไว้ ทรัพย์ที่มีหางว่าวจำนวนผูกติดกับหนังสือนี้มีตราของพ่อปิดไว้เป็นสำคัญเท่านี้ พ่อให้แก่เจ้าคนเดียว ตัวเจ้าเมื่อโตใหญ่อายุได้ ๑๖ ปี แล้วจงคิดอ่านเอาเป็นทุนทำมาหากินเลี้ยงตัวต่อไปแลใช้สอยตามสมควรเถิด แต่พ่อขอเสียเป็นอันขาดทีเดียว คิดถึงคำพ่อสั่งให้มากนักหนา (อย่าสูบฝิ่นแลอย่าเล่นผู้หญิงไม่ดีชั่ว อย่าเล่นเพื่อนกับใครเลย มีผัวมีเถิดแต่อย่าให้ปอกลอกเอาทรัพย์ของเจ้าไปได้นัก)(๒)

จงรักษาทุนของพ่อให้ไว้นี้เป็นเกียรติยศชั่วลูกชั่วหลาน เอาแต่กำไรใช้สอย เจ้าจงอย่าเล่นเบี้ยเล่นโปเล่นหวยเลยเป็นอันขาด แลอย่าสร่ายสุร่ายใช้เงินทองง่ายไม่คิดหน้าคิดหลัง จงคิดอ่านทำมาหากินตริตรองให้ดี

---

* คัดจาก ประชุมโอวาท ตอนที่ ๒ หมวดบริหาร

(๑) ตรงช่องว่างที่ลงดอกจันทน์ไว้เป็นที่ลงพระนามพระเจ้าลูกเธอ

(๒) ความในวง วรรคต้นสำหรับฉบับที่พระราชทานพระองค์ชาย วรรคหลังสำหรับฉบับพระราชทานพระองค์หญิง

อย่าให้นักเลงคนโกงมันหลอกลวงได้ จะเสียด้วยอายเขาด้วย เมื่อสืบไปภายหน้านานกว่าจะสิ้นอายุตัวเจ้า ตัวเจ้าจะตกเป็นข้าแผ่นดินใด ๆ เท่าใดก็จงอุตส่าห์ตั้งใจรับราชการแผ่นดินให้ดี อย่ามีความเกียจคร้านแชเชือนแลเป็นอย่างอื่น ๆ บรรดาที่ไม่ควรเจ้าอย่าทำ อย่าประพฤติให้ต้องตำหนิติเตียนตลอดถึงพ่อด้วยว่าสั่งสอนลูกไม่ดี จงเอาทรัพย์ที่พ่อให้ไว้นี้เป็นกำลังตั้งเป็นทุน เอากำไรใช้การบุญและอุดหนุนตัว ทำราชการแผ่นดินเทอญ

ถ้าทรัพย์เท่านี้ที่พ่อให้ไว้ไปขัดขวาง หรือร่อยหรอไปด้วยเหตุที่มีผู้ข่มเหงผิด ๆ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว เจ้าจงเอาหนังสือคำสั่งของพ่อนี้กับคำประกาศที่ให้ไว้ด้วยนั้น ให้เจ้านายแลท่านผู้ใหญ่ข้างในข้างหน้าดูด้วยกันให้หลายแห่ง ปรึกษาหารือออ้อนวอน ขอความกรุณาเมตตาแลสติปัญญาท่านทั้งปวง ให้อนุเคราะห์โดยสมควรเถิด เล่าความเล่าเหตุที่เป็นอย่างไรนั้นให้ท่านทั้งปวงฟังโดยจริง ๆ พูดจาให้เรียบร้อยเบา ๆ อย่าทำให้ท่านที่เป็นใหญ่ในแผ่นดินขัดเคืองกริ้วกราดชิงชังได้ จงระวังความผิดให้มากอย่าตามใจมารดาแลคนรักนัก ทรัพย์นี้ของพ่อให้เจ้าดอก ไม่ใช่มารดาเจ้าแลผู้อื่นเข้าทุนด้วย จงคิดถึงพ่อคนเดียวให้มาก เจ้าเกิดเมื่อพ่อสูงอายุแล้ว พ่อไม่ประมาทจึงจัดแจงให้ไว้แต่เดิม ถ้าพ่อยังมีชีวิตอยู่อันตรายมีแก่เจ้าก่อน ถ้าอายถึง ๑๖ ปีแล้วสั่งให้ใครพ่อจะให้ผู้นั้น ถ้ายังไม่ถึงกำหนดหรือไม่ได้ สั่งพ่อขอเอาคืนจะทำบุญให้ทาน ถ้าพ่อมีชีวิตแลอำนาจไปนาน ทำมาหาได้ก็จะเพิ่มเติมให้อีกแล้วจะแก้หางว่าว

สั่งไว้ณวัน.....ค่ำปีมะโรงนักษัตรอัฐศก ฯ

พระบรมราโชวาท

ในพระบาทสมเด็จ ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรื่องให้ราษฎรระลึกถึงพระเดชพระคุณพระเจ้าแผ่นดิน*

ว่าถึงท่านที่ได้ราชาภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินแลครอบครองแผ่นดินมาแล้ว คนทั้งปวงที่อยู่ในพระราชอาณาจักรในเวลานั้น ก็ย่อมเป็นข้าอยู่ในใต้กฎหมายแลบังคับบัญชาทั้งสิ้น ชายหญิงทั้งปวงซึ่งเป็นพระราชวงศานุวงศ์ และข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ตั้งแต่ผู้มียศใหญ่ ๆ ลงไปจนตลอดถึงไพร่หลวงที่มีเบี้ยหวัด ก็ได้ถือน้ำพิพัฒน์สัตยาสาบานตัวถวายทุกตรุษทุกสารทจนสิ้นแผ่นดิน เพราะฉะนั้นท่านผู้เป็นเจ้าแผ่นดิน ถ้าไม่มีความผิดต่อราชทัณฑ์จนเหลือขนาดจนถึงต้องวินาศเพราะความผิดนั้นแล้ว ก็ควรคนทั้งปวงที่ตัวเองหรือบิดามารดาปู่ย่าตายายขึ้นไปกี่ต่อ ได้เคยรับพระเดชพระคุณพึ่งอำนาจความรักษาของท่านอยู่เย็นเป็นสุขสืบตระกูลมา หรือว่าให้ยิ่งขึ้นไปเคยถือน้ำพิพัฒน์สัตยาทำสัตย์ถวายท่าน เคยรับพระราชทานเบี้ยหวัดรางวัลยกย่องยอยศในเวลานั้น ๆ มาแล้ว ก็ควรคิดพระเดชพระคุณไม่วางวาย ไม่ควรจะลบหลู่ล้างทำลายพระเดชพระคุณเสียเลย จะชี้ให้เห็นเป็นตัวอย่าง เหมือนพระเจ้าอยู่หัวบรมเอกทัศพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ถ้าจะคิดว่าเป็นความไม่ดีของท่านแล้ว ไม่ดีเท่าไร เพราะที่เพิกเฉยต่อราชการและเลี้ยงคนไม่ดี ทำให้แผ่นดินเป็นจลาจลต่าง ๆ นาน

---

* คัดจาก ประชุมโอวาท ตอนที่ ๒ หมวดบริหาร

ถึง ๗ ปี ๙ ปี ก็ไม่มีใครเป็นขบถทรยศล้างทำลาย สู้ทนเป็นข้าแผ่นดิน ท่านอยู่ จนเมืองเสียแก่พม่า การซึ่งเปนดังนั้น ก็เพราะคนทั้งปวงเคย พึ่งพระบารมีพระเจ้าอยู่หัวในแผ่นดินก่อน ๆ นั้นขึ้นไป สืบตระกูลมาสิ้นกาลนาน ยังคิดถึงพระเดชพระคุณพระวงศ์นั้นอยู่ จึงไม่ลุกลามเกินเลยประการใด ครั้นเมื่อเมืองเสียแก่พม่า เสด็จหนีปะปนไปกับราษฎร คนทั้งปวงก็หนีเอาตัวรอด ไม่มีใครทำร้าย จนสิ้นกำลังพระกายไปล้มอยู่ในสุมทุมพุ่มไม้แล้ว มีผู้ไปพบเข้าก็ก้มเกล้าถวายบังคมกราบกราน แล้วเชิญเสด็จไปรักษาพยาบาล พระอาการไม่หายวายพระชนม์ชีพ แล้วยังมีผู้เก็บพระศพไว้ในตู้ทำเป็นเช่นพระโกศสักการะบูชา แลภายหลังมีผู้มาทำฌาปนกิจถวายพระเพลิง ก็เพราะยังมีผู้คิดถึงพระเดชพระคุณอยู่ เจ้าตากสินรวบรวมคนตั้งแผ่นดิน ต่อรบพม่าคืนแผ่นดินไทยตั้งเป็นเอกราชขึ้นได้ แต่ต้นทำให้เป็นโทษทุกข์แก่คนที่ไม่เข้าด้วยและทำไม่ได้ดังใจเท่าไร ด้วยความร้ายกาจ แต่เพราะการที่ประพฤตินั้นเป็นความรักษาคนทั้งปวงโดยมากก็มีผู้ยกบุญยอคุณว่าเป็นดี จนได้เป็นใหญ่ในแผ่นดินสยามอันนี้เท่ากับที่พระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนได้ครองมา ครั้นภายหลังเสียอารมณ์คิดผิด ๆ ไป ทำให้ราษฎรร้อนรนทั่วทุกหน้าตลอดจนสมณะพราหมณาจารย์ในพระพุทธศาสนา ราษฎรร้อนเหลือทนร้องหาขอให้ข้าศึกศัตรูมีมากวาดต้อนเอาไปเป็นเชลยเสียบ้านอื่นเถิด จะดีกว่าอยู่ในพระราชอาณาจักรนี้ ก็เพราะทำความร้อนให้แก่ราษฎรเหลือหลาม เกินเยี่ยงอย่างที่เคยมีมาแต่

หลังหลายเท่า เหลือที่ข้าราชการและราษฎรจะทนได้ จนมีภัยมาเบื้น
เหตุให้ต้องเสียแผ่นดิน ถึงกระนั้นก็ยังมีคนเป็นอันมากคิดถึงบุญคุณอยู่
ไม่ลบหล่บู่จฉิมบรษที่เกิดในตระกลนั้น ยังนับถือเป็นน้องเจ้าราชนิกล
เรียกว่าคุณว่าหม่อมอยู่จนทุกวันนี้ ว่ามานี้ให้เห็นว่า ท่านผู้เป็นเจ้าแผ่นดิน
ได้ครองแผ่นดินมาแต่ละพระองค์ ๆ มีพระเดชพระคุณแก่คนเป็นอันมาก ถึง
มีความผิดมีความร้ายความชั่วเท่าใด ๆ จะมาล้างความดีให้หลุดไปหมดก็
ไม่ได้ เพราะธรรมดาใจของคนในโลก โดยมากอาศัยราคะที่เป็นทัน
ทิวราคีมีสภาคคุณกับศรัทธานั้นเป็นพื้นจิตพื้นใจ ราคะเป็นเหตุให้เกิด
ความยินดีศรัทธาเป็นที่ตั้งของความเลื่อมใส จึงมักให้คิดถึงคุณถึงความดี
ของคนผู้อื่นติดน้ำใจอยู่ไม่หาย ว่าข้างความชั่วความร้ายเป็นอารมณ์แก่
โทสะ ซึ่งเป็นมหาสาวัชชชิปปวิราคี แลปัญญาที่มีคุณเป็นสภาคแก่โทสะ
แส่เห็นโทษแล้วสละอาลัย แต่ปัญญาซึ่งเป็นไปในสันดานปุถุชนเป็นแต่
วิชชูปมญาณ ก็เมื่อปัญญาเห็นโทษตัดอาลัยในที่มีอาลัย แลโทโสเป็น
มหาสาวัชชโตใหญ่เกิดขึ้นในเวลาหนึ่งแล้ว ล้างทำลายอารมณ์ที่เห็นว่า
เป็นโทษจนขาดอาลัยนั้นเสียแล้ว โทโสซึ่งเป็นชิปปวิราคีจึงจางไรเร็วพลัน
ดังอสรพิษขบคนแลสัตว์ครั้งหนึ่งแล้วก็เลื่อยไปนอนเสีย ปัญญาที่แส่โทษ
นั้นเล่า เพราะเป็นวิชชูปมญาณ เปรียบเสมือนสายฟ้าแลบสว่างแวบหนึ่ง
แล้วก็ดับไป เพราะฉะนั้นว่าถึงความชั่ว ถ้าไม่มีมายั่วเย้าซ้ำซากเซ้าซี้
ต่อไปในทางนั้นแล้ว ก็ไม่มีใครบ่นถึงความชั่วเรื่องนั้นต่อไป ๆ ว่าถึงการ
เปลี่ยนแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวเอกทัตสุริยามริมทร์มาเป็นแผ่นดินเจ้าตากสิน
นั้น ก็เป็นการปราบดาภิเษก ถึงกระนั้นเจ้าตากสินก็ได้มีความเคารพ

อ่อนน้อมแก่เจ้านายในพระวงศ์เก่า ซึ่งเป็นเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้าซึ่งเป็นผู้หญิงอยู่ไม่ได้เป็นศัตรูแก่ตัว แลได้รับมาเลี้ยงไว้ให้คงยศศักดิ์เป็นเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้า ก็เมื่อเปลี่ยนแผ่นดินเจ้าตากสินมาเป็นแผ่นดินต้นพระบรมราชวงศ์นี้ เจ้านายผู้หญิงญาติเจ้าตากสินซึ่งเป็นผู้ใหญ่ไม่ได้เป็นศัตรู ก็ได้รับพระราชทานเงินเดือนแลเครื่องยศคงอยู่อย่างเดิมจนสิ้นชีพ เหมือนกันกับเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้าในพระวงศ์กรุงเก่าสืบมาจนในแผ่นดินต้นพระบรมราชวงศ์นี้นั้น ก็คงมียศเป็นเจ้าฟ้าแลพระองค์เจ้ามิได้ลดหย่อน ฯ

พระบรมราโชวาท

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทาน

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร

ฉบับที่ ๑

ที่ ๑/๓๒๕๔ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

๒๖

วันที่ ๒๓ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒

วันนี้ว่างเพราะเป็นวันพระ จึงจะขอจดหมายตักเตือนเฉพาะตัวลูกชายใหญ่[๑] ให้พิจารณาถึงความประพฤติ หรือจะเรียกว่าพระราชจริยาแห่งพระเจ้าแผ่นดินในมหาจักรีบรมราชวงศ์ ซึ่งได้ทรงประพฤติสืบต่อ ๆ กันมา อันเป็นเครื่องให้พระบรมราชวงศ์ตั้งมั่นอยู่ได้ช้านานยิ่งกว่าบรมราชวงศ์อันมีมาแล้วแต่หลังทุก ๆ วงศ์ แต่ไม่ต้องการที่จะกล่าวข้อความโดยละเอียด ด้วยเหตุว่าเรื่องราวทั้งหลายอันจะอ้างถึงนี้ เมื่อจะอยากทราบความละเอียดเมื่อใดก็อาจจะค้นพบได้โดยง่าย ในหนังสือต่าง ๆ มีพระราชพงศาวดารเป็นต้น จึงตั้งใจที่จะแนะไว้พอเป็นที่ระลึกถึงการตรวจสอบในความประพฤติของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งสืบสันตติวงศ์กันมา ย่อมประพฤติตามให้คล้าย ๆ กัน เพราะฉะนั้นการทั้งปวงจึงมิใคร่จะผันแปรไปเป็นอย่างอื่นเร็วเหมือนบรมราชวงศ์อื่น ๆ

---

(๑) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร

เมื่อว่ารวบยอดก็เป็นเดชะบุญของเมืองไทย ที่ได้เชื้อวงศ์เจ้าแผ่นดินเช่นนี้เป็นผู้ปกครองรักษา สมกับภูมิประเทศ และเผอิญให้ถูกผู้ที่เป็นเจ้าแผ่นดินนั้นเป็นผู้ซึ่งดำรงอยู่ในความสัตย์ธรรมอันสุจริตสืบต่อเนื่องกันมาไม่มีเวลาแทรกปน คือพระเจ้าแผ่นดินย่อมปฏิบัติอธิษฐานพระทัยในความสัตย์ธรรมอันซื่อตรง มิได้ตกไปในอคติ ๔ ประการ หรือจะเป็นบ้างก็ไม่เกินกว่าเหตุ ย่อมปราศจากอาฆาตจองเวรและริษยา สมัครสมานพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการให้กลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียวได้ด้วยทางสังคหวัตถุเป็นต้น อันควรที่จะพึงพิจารณาและร่ำเรียนให้รู้แล้วปฏิบัติให้คงอยู่ตามเรื่องตามรอย พระบรมราชวงศ์จึงจะดำรงอยู่เป็นอนัญ-สาธารณสืบไปภายหน้า

อนึ่ง เมื่อว่าในเวลานี้ การสามัคคีภายในเป็นข้อสำคัญยิ่งใหญ่ซึ่งจะได้ต่อต้านด้วยศัตรูภายนอกอันมีกำลังกล้ากว่าแต่ก่อน ถ้าหากการสามัคคีภายในไม่มีอยู่ได้แล้ว ไหนเลยการต่อต้านภายนอกจะรับรองอยู่ได้

จะขอดำเนินความตามพระราชจริยาแห่งพระเจ้าแผ่นดินในปฐมบรมราชวงศ์สืบลงมาโดยลำดับ ตามเหตุที่ท่านได้ตั้งปฏิบัติอธิษฐานพระราชหฤทัยประการใดและได้ทรงประพฤติโอบอ้อมอารีมาประการใด ตามที่ได้รู้เห็น จำเดิมตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นต้นมา ในแผ่นดินกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ว่าที่สมุหนายกด้วย ในเมื่อปลายรัชกาลกรุงธนบุรีนั้นเสด็จออกไปทัพเมืองเขมร เจ้ากรุงธนบุรีเสียจริตมีความโลภเป็นประมาณ เร่งรีดเงินทองจากคนทั้งปวง บรรดาพระ

ญาติวงศ์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเองและฝ่ายกรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์[๑] ก็ต้องรับอาญาต่าง ๆ แทบจะไม่มีตัวเว้น จนตลอดกรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ จนเกิดขบถขึ้นภายในพระนคร จับเจ้ากรุงธนบุรีให้ออกเสียจากอำนาจ พระยาสรรค์ได้ว่าราชการบ้านเมือง เดิมก็คิดจะมอบราชสมบัติถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ภายหลังมาลุอำนาจแก่ความโลภจึงได้เกิดรบราฆ่าแกงกันขึ้นกับกรมพระราชวังหลัง ซึ่งเป็นพระยาสุริยอภัย[๒] ผู้สำเร็จราชการเมืองนครราชสีมาโดยใช้อุบายปล่อยเจ้ารามลักษณ์ผู้เป็นหลานเจ้ากรุงธนบุรีให้ออกเป็นตัวการ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จมากรุงธนบุรีแล้ว เป็นการจำเป็น เพราะมีผู้ที่แค้นเคืองเจ้ากรุงธนบุรีเป็นอันมาก และถ้าไม่ทำเช่นนั้นบ้านเมืองก็จะไม่เป็นปรกติเรียบร้อยได้ เพราะผู้ที่นับถือเจ้ากรุงธนบุรีก็ยังมีบ้าง จึงเป็นการจำเป็นต้องให้ประหารชีวิตเจ้ากรุงธนบุรีเสีย แต่ถึงดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังไม่ได้สิ้นความนับถือหรือยกข้อเหตุที่ทำอันตรายแก่ครอบครัวของท่านอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นที่ตั้ง แล้วและทำลายวงศ์ตระกูลแห่งเจ้ากรุงธนบุรีนั้นเสียตามคำขอแห่งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทนั้นเลย ได้ทำอยู่เฉพาะผู้เดียวแต่เจ้าจุ้ย ซึ่งเป็นกรมขุนอนุรักษ์สงคราม ซึ่งเป็นโอรสใหญ่ของเจ้ากรุงธนบุรี การที่ทำนั้นก็ทำโดยความที่เจ้าจุ้ยนั้นเองไม่เต็มใจจะอยู่รับราชการต่อไป เพราะเห็น

---

(๑) พระบรมราชชนนีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

(๒) พระยาสุริยอภัย (ทองอิน) หลานเธอในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปราบดาภิเษกแล้ว ทรงสถาปนาพระยศเป็น สมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ แล้วเลื่อนขึ้นเป็นกรมพระราชวังหลัง

โทษของบิดาและเห็นตัวเป็นที่กีดขวาง โอรสธิดาของเจ้ากรุงธนบุรีนอกนั้น ได้ทรงชุบเลี้ยงไว้หมดทั้งสิ้น ใช่จะเป็นแต่เพราะเจ้าฟ้าเหม็น ซึ่งในเวลานั้นเรียกว่าสุพันธวงศ์ เป็นพระเจ้าหลานเธอของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฝ่ายพระมารดา โอรสเจ้ากรุงธนบุรีอื่น ๆ คือ พระพงศ์อมรินทร์ พระอินทรอภัย เป็นต้น ท่านเหล่านี้ก็มีอายุถึง ๑๕ ปี ๑๕ ปีแล้วทั้งสิ้น ยังเอามาทรงชุบเลี้ยงใช้สอย ใช่แต่เผิน ๆ ห่าง ๆ จนถึงเป็นหมอถวายพระโอสถและเข้ามารักษาในพระราชวัง ผู้ซึ่งเป็นบุตรแห่งศัตรูทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อได้รับพระกรุณาเช่นนั้น ก็กลับกลายเป็นดีไป จนถึงใช้ไปทัพจับศึกกันก็ได้ ส่วนพระยาสรรค์ซึ่งใจกลับกลายไปเมื่อภายหลังนั้น เวลาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ถวัลยราชปราบดาภิเษก ก็ยังมิได้ลงโทษปึงปั้งโดยเร็ว ได้พิจารณาไต่สวนจนเห็นถ่องแท้ว่าเป็นคนไม่ตั้งอยู่ในสุจริตแล้ว จึงได้ประหารชีวิตเสีย แต่ถึงดังนั้นบุตรหลานก็ยังเอามาชุบเลี้ยงให้รับราชการอยู่จนพ่อเองก็ได้รู้จัก คือหญิงคนหนึ่งซึ่งเฝ้าหอพระบรมอัฐิมาจนในรัชกาลที่ ๔ ต่อลงมาอีกชั้นหนึ่ง การเกิดบาดหมางขึ้นในระหว่างกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท จนถึงเอาปืนขึ้นป้อมจะยิงกันอยู่แล้ว ด้วยเรื่องเล่นแข่งเรือและขอเงินเติม ในเวลานั้นเงินแผ่นดินมีน้อย ไม่พอที่จะจับจ่ายราชการ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงได้รับสั่งขอผัดไว้ ท่านไม่ฟังก่อการวิวาท เมื่อสมเด็จพระพี่นาง ๒ พระองค์ได้ว่ากล่าวห้ามปราม พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ยินยอมโดยดี มิได้มีอาฆาตจองเวรต่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ภายหลังกรมพระราชวัง

บวร ฯ ประชวรพระอาการมาก โดยพระทัยริษยาพยาบาทแรงกล้า จึงได้ยุให้พระโอรส ๒ องค์ คือ เจ้าลำดวน เจ้าอินทบัต ให้เป็นขบถชิงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ได้ตัดแต่เฉพาะเจ้า ๒ องค์นั้นอันเป็นผู้จะก่อเหตุจลาจลขึ้นในบ้านเมือง พระราชโอรสพระราชธิดาอื่น ๆ ของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ก็ได้ทรงชุบเลี้ยงโดยเสมอตามสมควรแก่คุณานุรูป มีกรมขุนนรานุชิตเป็นต้น มิได้มีความรังเกียจถือเขาถือเราอย่างใด ใช้กลมเกลียวไปทัพจับศึกได้เหมือนกัน ส่วนข้าราชการแต่ครั้งกรุงธนบุรีที่ยังมีตัวอยู่ คือพระยาธรรมาธิกรณ์ ซึ่งเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช[๑] ทวดพระยาสีหราชฤทธิไกร[๒] เดี๋ยวนี้ ก็เป็นเสนาบดีมาแต่ครั้งกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็โปรดให้เลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ และซ้ำขอบตรสาวคือเจ้าคุณพี[๓] พระราชทานพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ให้เป็นที่เกี่ยวดองกันด้วย ถ้าจะว่าเจ้าพระยาธรรมา ฯ นี้เป็นคนชอบพอกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ยกไว้ ส่วนเจ้าพระยาพลเทพ[๔] ซึ่งเป็นตาเจ้าพระยาภาณุวงศ์[๕] เดี๋ยวนี้ ก็เป็นคนของขุนหลวงตากแท้ และผักใผ่อยู่ข้างเจ้าฟ้าเหม็น ก็ได้ทรงชุบเลี้ยงมาจนตลอดสิ้นแผ่นดิน ส่วนขุนนางวังหน้าซึ่งเป็นผู้ชิ้นรักษาบ้อมคูคิดจะ

---

(๑) เจ้าฟ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (บุญรอด) ต้นสกุล บุณยรัตพันธุ์
(๒) พระยาสีหราชฤทธิไกร (แย้ม บุณยรัตพันธุ์)
(๓) คือเจ้าจอมมารดาสี (ซึ่งเรียกกันว่า เจ้าคุณพี) เจ้าจอมมารดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าบุบผา ในรัชกาลที่ ๒
(๔) เจ้าพระยาพลเทพ (บุนนาค บ้านแม่ลา) มีธิดาชื่อท่านพึ่ง ที่เป็นมารดา เจ้าพระยาภาณุวงศ์
(๕) เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)

จะต่อสู้ในเวลาวังหน้าวิวาทกับวังหลวง ก็ได้ประหารชีวิตแต่ผู้เดียว คือ พระยากลาโหมราชเสนา (ทองอิน) ซึ่งเป็นผู้ทำผิดในวังหน้านั้นเอง คือ เป็นชู้กับเจ้าจอมมารดาวันทา ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาผู้ใหญ่ในวังหน้านั้น แล้วและประพฤติการทุจริตต่าง ๆ หรือผู้อื่นที่มีความผิดกล้าอีกบ้าง นอกนั้นก็ได้ทรงชุบเลี้ยงใช้สอยกลมเกลียวกับข้าราชการวังหลวงสืบมา

ครั้นมาถึงในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าฟ้าเหม็นซึ่งเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นอภัยธิเบศรหรือธรรมธิเบศร[1] สมเด็จพระเจ้าหลานเธออันเป็นโอรสเจ้ากรุงธนบุรี อาศัยผู้ซึ่งคิดถึงบุญคุณเจ้ากรุงธนบุรีอุดหนุน มีเจ้าพระยาพลเทพตาเจ้าพระยาภาณุวงศ์อันกล่าวแล้วเป็นต้น มีความมุ่งหมายจะใคร่รับสมบัติซึ่งเป็นของบิดามาแต่เดิม จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องตัดรอนเสีย การครั้งนั้นอยู่ข้างจะทำแรงจนถึงประหารชีวิตบุตรผู้ชายของเจ้าฟ้าเหม็นด้วย เพราะเหตุที่เป็น ๒ ซ้ำ คือ ส่วนเจ้าฟ้าเหม็นอันเป็นบุตรเจ้ากรุงธนอีกชั้นหนึ่ง แต่ถึงดังนั้นบุตรหญิงก็ยังทรงเอามาชุบเลี้ยงทั่วหน้ามิได้มีความอาฆาตจองเวรต่อไปอีก

ในครั้งนั้นวังหน้ากับวังหลวงกลมเกลียวช่วยกันรักษาแผ่นดิน อันจะหาตัวอย่างในกรุงรัตนโกสินทร์นี้เปรียบไม่ได้ ถึงโดยว่าจะมีเหตุการณ์ถ้อยความขึ้นในพระราชวงศ์ซึ่งไม่สู้เป็นที่น่าฟังอย่างบ้าง ก็เป็นแต่เหตุซึ่งเกิดจากผู้นั้นประพฤติไม่ดีบ้าง เพราะความแก่งแย่งกันในเจ้านายบ้าง แต่ถึงอย่างไร ๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังคงดำรงอยู่ในความยุติธรรม

---

(๑) ปรากฏพระนามกรมว่า สมเด็จเจ้าฟ้า กรมขุนกษัตรานุชิต

เที่ยงตรง เป็นแต่โอนอ่อนไปตามสมัยที่เลย ๆ ไป (คือสุภาษิตเก่า) "ตีงูให้หลังหัก"

ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่ได้ดำเนินพระบรมราชโองการมอบสิริราชสมบัติด้วยประชวรเป็นปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นพระราชโอรสเกิดด้วยพระสนมก็จริงอยู่แล แต่เป็นพระองค์ใหญ่ทรงพระสติปัญญาโอบอ้อมเผื่อแผ่ และในเวลานั้นทูลกระหม่อมก็ทรงผนวชและยังอ่อนแก่ราชการ ข้าราชการทั้งปวงจึงได้พร้อมกันยินยอมให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้ฟังจากคำรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อพระโอษฐ์เองว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นทรงพระสติปัญญามาก และเป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยิ่งนัก ถึงโดยว่าถ้ามีพระสติที่จะสั่งได้ ท่านไม่ทรงแน่พระทัยว่าจะทรงมอบราชสมบัติพระราชทาน หรือพระราชทานพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยในเวลานั้นบ้านเมืองยังต้องรบพุ่งติดพันกันอยู่กับพม่า จำเป็นต้องหาพระเจ้าแผ่นดินที่รอบรู้ในราชการทั้งปวงและเป็นที่นิยมยินดีทั่วหน้า จะได้ป้องกันดัสกรภายนอกได้ เพราะเหตุฉะนี้ พระองค์ท่านจึงมิได้มีความโทมนัสเสียพระทัย และก่อการลุกลามอันใดขึ้นในบ้านเมืองตามความแนะนำของบางคนซึ่งคิดแก่งแย่งต่าง ๆ ด้วยมีความรักแผ่นดินและราชตระกูล อันภายในเกิดแตกร้าวขึ้นแล้ว ย่อมเป็นช่องแก่ศัตรูภายนอก จึงได้เป็นการสงบเรียบร้อยกันมา ส่วนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเล่า เมื่อ

พิเคราะห์ดูพระอัชฌาสัยตามที่ทราบเรื่อง ก็เห็นได้ว่าทรงพระสติปัญญา และปราศจากความริษยาอาฆาต คือถ้าผู้ใดตั้งอยู่ในที่เช่นนั้นย่อมจะทำลายล้างทูลกระหม่อม และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ ลงเสียก่อนนี่หาเช่นนั้นไม่ ส่วนทูลกระหม่อมทรงตั้งพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายเป็นการต่อสู้อย่างยิ่งมิใช่เล่น ท่านก็มิใช่แต่ไม่ออกพระโอษฐ์คัดค้านอันหนึ่งอันใด กลับพระราชทานที่วัดบวรนิเวศ ฯ ให้เป็นที่เสด็จมาประทับอยู่เป็นที่ตั้งธรรมยุติกนิกาย และยกย่องให้เป็นราชาคณะผู้ใหญ่ จนถึงเป็นผู้สอบไล่พระปริยัติธรรมจนจวนสวรรคตทีเดียวจึงได้ขอเลิกเรื่องห่มผ้าแหวกอกแต่อย่างเดียว แต่ทรงอดกลั้นอยู่ได้ถึงกว่า ๒๐ ปี ส่วนสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ นั้น เป็นที่นิยมยินดีของคนเป็นอันมาก ว่าอย่างกระพันชาตรีเป็นต้น ท่านก็ไม่ได้ทรงรังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใด ซ้ำมอบให้ว่าทหารบ้านใหญ่บ้านน้อยคือกรมกองแก้วจินดาเป็นต้น ครั้นเมื่อเสด็จไปทัพญวนกลับมาแล้ว ก็ให้ว่าพวกญวนเชลย คือพวกพระยาบันลือเป็นคนหลายร้อยคน มีกำลังเป็นอันมาก

ครั้งหนึ่งโดยความนิยมนับถือ มีผู้อาสาขึ้นไปเกลี้ยกล่อมพวกลาวเป็นกองนอกขึ้นในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ เป็นอันมาก ถ้าจะจับว่าเป็นขบถขึ้นในเวลานั้นก็จับได้ แต่ท่านหาได้ทรงเช่นนั้นไม่ ให้พิจารณาเอาแต่ตัวผู้ซึ่งขึ้นไปเกลี้ยกล่อมนั้นประหารชีวิตเสีย ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ ก็คงรับราชการอยู่ในตำแหน่งเดิมโดยสนิทสนมเรียบร้อยมิได้ให้มีความสะดุ้งสะเทือนอันใดเลย

ส่วนผู้ซึ่งเป็นที่เกลียดชังออกหน้ากันอยู่กับท่าน คือกรมหมื่นสุนทรบดี[๑] อันมีพระชนมายุไล่เลี่ยกัน ท่านก็ยกย่องพี่[๒] ให้เป็นกรมขุนกัลยาสุนทร ว่าการในพระราชวัง ยิ่งกว่าแบบอย่างที่เคยมีมาแต่ก่อน เมื่อกรมหมื่นสุนทรถูกไฟไหม้สิ้นพระชนม์แล้ว เหลือแต่เนื้อก้อนเดียวยังโปรดให้มาเข้าเมรุกลางเมือง บรรดาลูกกรมหมื่นสุนทรก็ได้เบี้ยหวัดมากกว่าลูกกรมอื่น เหมือนอย่างลูกกรมหมื่นสุรินทรรักษ์[๓] ซึ่งเป็นสหายอย่างยิ่งของพระองค์ท่าน มาจนชั้นปลายที่สุดเมื่อจวนจะสวรรคต ใช่ว่าท่านจะไม่มีพระราชประสงค์จะให้พระราชโอรสสืบสันตติวงศ์เมื่อใด แต่หากท่านไม่มั่นพระทัยในพระราชโอรสของท่าน ว่าองค์ใดอาจจะรักษาแผ่นดินได้ เพราะท่านรักแผ่นดินมากกว่าพระราชโอรส จึงได้มอบคืนแผ่นดินให้แก่เสนาบดี ก็เพื่อประสงค์จะให้เลือกเชิญทูลกระหม่อมซึ่งเห็นปรากฏอยู่แล้วว่า ทรงพระสติปัญญาสามารถจะรักษาแผ่นดินได้ขึ้นรักษาแผ่นดินสืบไป นี่ก็เป็นการแสดงให้เห็นพระราชหฤทัยว่า ต้นพระบรมวงศ์ของเราย่อมรักแผ่นดินมากกว่าลูกหลานในส่วนตัว

ครั้นแผ่นดินทูลกระหม่อม เจ้าทินกร[๔] เป็นผู้ชิงชังทำนายแช่งอยู่ว่าจะไม่ได้ดำรงอยู่ในราชสมบัติเกิน ๓ ปี เมื่อเวลาเจ้าทินกรยังมีชีวิตอยู่

---

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากล้วยไม้ ในรัชกาลที่ ๒

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงลำภู ในรัชกาลที่ ๒

(๓) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉัตร ในรัชกาลที่ ๑

(๔) หม่อมเจ้าทินกร เสนีวงศ์ เป็นผู้รู้ตำราหมอดู

ก็เป็นแต่รับสั่งทักบ้าง แต่ครั้นเมื่อตายก็เสด็จไปพระราชทานเพลิง และเอาหม่อมสำเนียงบุตรมาชุบเลี้ยงไว้เป็นมหาดเล็กจนหลานก็ได้เป็นเอดิกง (๑) อย่างเดี๋ยวนี้ ยังหม่อมไกรสร(๒) อีกรายหนึ่ง เป็นคนใจพาลสันดานหยาบประพฤติความชั่วต่าง ๆ เป็นอันมาก เป็นปฏิปักษ์ออกหน้าตรง ๆ กับทูลกระหม่อม . . . . . เพราะความประพฤติชั่วร้ายและน้ำใจทุจริตของหม่อมไกรสรไม่สมควรจะเป็นเจ้าแผ่นดิน จึงเผอิญให้เกิดความจนถึงต้องประหารชีวิตในปลายรัชกาลที่ ๓ ครั้นทูลกระหม่อมได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้นแล้ว ก็มิได้ทรงอาฆาตจองเวรต่อบุตรหม่อมไกรสร กลับเอามาทรงชุบเลี้ยงใช้สอยสนิทสนม ได้เบียหวัดมากยิ่งเสียกว่าหม่อมเจ้า เช่นหม่อมกรงเป็นต้น ที่สุดลงไปจนชั้นหลาน เช่นพระยาประสิทธิศุภการ(๓) ก็ทรงใช้สอยสนิทมิได้มีความรังเกียจเลย

ในรัชกาลนี้ ถ้าจะว่าในส่วนวังหน้ากับวังหลวงไม่สู้ปรกติเรียบร้อยเหมือนรัชกาลที่ ๒ ด้วยเหตุว่าวังหลวงทรงระแวงอยู่แต่เดิมแล้วว่าจะมีคนนิยมวังหน้ามาก ส่วนวังหน้าเล่าท่านจะทรงการอะไรมักจะซู่ซ่ามากเกินไป และมีผู้เขี่ยกลางอยู่ด้วยบ้าง แต่ครั้นเมื่อลงปลาย เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ ทรงพระประชวรมากแล้ว จะเป็นในปลายปีชวดฉศก ๑๒๒๖ หรือต้นปีฉลู สัปตศก ๑๒๒๗ ทูลกระหม่อมเสด็จไปเยี่ยม

---

(๑) ราชองครักษ์ มาจากคำภาษาฝรั่งเศสว่า aide de camp

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงรักษ์รณเรศ ในรัชกาลที่ ๑

(๓) พระยาประสิทธิศุภการ (ม.ร.ว. ละม้าย)

ประชวร ๒ ครั้ง ไม่โปรดให้ลูกเธออื่นตามเสด็จเข้าไปเลย มีแต่พ่อเชิญพระแสงอยู่คนเดียว ข้างฝ่ายพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ ก็มีแต่กลีบซึ่งในเวลานั้นเป็นเจ้าจอมมารดาคนโปรด เสด็จเข้าไปเยี่ยมประชวรถึงในห้องพระบรรทม พระที่นั่งอิศเรศรราชานุสร ซึ่งในเวลานั้นเรียกพระที่นั่งวงจันทร์ แต่ยังอยู่ที่พระบรรทมเดิมห้องข้างใต้ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ เสด็จเข้ามากอดพระบาททรงพระกันแสงว่า หาช่องที่จะกราบทูลอยู่ช้านานแล้ว ก็ไม่มีโอกาส บัดนี้ไม่มีใคร จะขอกราบทูลแสดงน้ำใจที่ซื่อสัตย์สุจริตต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท มีผู้กราบบังคมทูลกล่าวโทษว่าสะสมเครื่องศัสตราวุธกระสุนดินดำขึ้นไว้ ก็ได้สะสมไว้จริง มีอยู่มากไม่นึกกลัวใคร แต่เป็นความสัตย์จริงที่จะได้คิดประทุษร้ายต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทไม่มีเลยสักขณะจิตหนึ่ง แล้วถวายสัตย์สาบานเป็นอันมาก ซึ่งตระเตรียมไว้นั้นเพื่อจะป้องกันผู้อื่นเท่านั้น ทูลกระหม่อมก็ทรงพระกันแสงกอดพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ และทรงแสดงความเชื่อถือ มิได้มีความรังเกียจอันใดในข้อนั้น การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ กราบทูลนี้ในครั้งแรกซึ่งเสด็จไปเยี่ยมประชวร ต่อไปไม่ช้าก็เสด็จขึ้นไปอีกครั้งหนึ่ง แล้วจึงได้เสด็จสีทา[๑] การสมัครสมานชี้แจงกันในระหว่างพี่น้องที่ใกล้ชิดกันเช่นนี้ นับว่าเป็นการดีอย่างยิ่ง และเป็นการที่ท่านได้ทรงประพฤติกันมาเป็นตัวอย่างดังนี้

---

(๑) "สีทา" คือพระบวรราชวัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างที่ริมแม่น้ำสักผึ่งตะวันตก ณ ตำบลบ้านสีทา จังหวัดสระบุรี และได้เสด็จไปประพาสที่วังนี้เนือง ๆ จนตลอดพระชนมายุ

เมื่อต่อไปนี้จะต้องกล่าวถึงแผ่นดินปัตยุบันนี้ ไม่อยากจะกล่าว ด้วยเหตุว่าไม่เป็นการช้านานอันใด อาจจะสืบสวนไต่ถามได้โดยง่าย อย่างหนึ่งบุตรหลานของผู้ซึ่งเกี่ยวข้องในเหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ยังมีตัวอยู่ ถ้ากล่าวขึ้นจะเป็นที่สะดุ้งสะเทือนว่ามีความรังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใด อีกอย่างหนึ่งก็เป็นการยังจะมีสืบไปภายหน้า ไม่รู้ว่าการยังจะผันแปรเป็นประการใด จะเป็นการอวดตัวไปจึงของดไว้เสียไม่กล่าว ขอรวมใจความลงแต่เพียงว่าเมื่อพ่อได้รับราชสมบัติในเวลาอายุเพียง ๑๕ ปีเท่านั้น เหมือนตะเกียงริบหรี่จวนจะดับ แต่อาศัยด้วยปฏิบัติอธิษฐานน้ำใจในความสัตย์ธรรมมิได้วู่วามและมิได้อาฆาตปองร้ายต่อผู้ใด ตั้งใจประพฤติตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในต้นพระบรมราชวงศ์ซึ่งได้ทรงประพฤติมา และอาศัยความอุตสาหะ ความพิจารณาเนืองนิจ จึงได้มีความเจริญรุ่งเรืองสืบมาจนถึงเพียงนี้ บัดนี้มีความวิตกด้วยลูกที่จะสืบสันติวงศ์ไปภายหน้า เมื่อมิได้ศึกษาการเก่าอันพระเจ้าแผ่นดินในพระบรมราชวงศ์เราได้ประพฤติมา และพลุ่งพล่านเปลี่ยนใหม่ต่อเก่า ทิ้งเก่าใช้ใหม่ หรือมีอายุน้อย จะได้รับแต่คำแนะนำจากผู้ซึ่งใจพาลสันดานหยาบ อันไม่สามารถจะปกครองรักษาแผ่นดินได้ก็จะทำให้ใจปรวนแปรไปต่าง ๆ การในบ้านเมืองก็จะไม่เป็นปรกติเรียบร้อยได้ ถ้าหากเป็นเช่นนั้นแล้วศัตรูภายนอกอันยิ่งมีกำลังแรงกล้าขึ้นกว่าแต่ก่อนหลายสิบเท่านักนั้น ก็จะพลันมีช่องโอกาสที่จะทำลายล้างวงศ์ตระกูลเราให้เสื่อมศูนย์ไป จึงขอเตือนให้คิดการให้ยาวให้กว้าง อย่าคิดแต่ชนะสั้น ๆ ดีง่าย ๆ จงเดินไปตามแบบแห่งบรรพบุรุษของเรา

ได้ทรงประพฤติมา คือปฏิบัติอธิษฐานน้ำพระหฤทัยอยู่ในสัตย์ธรรมอันซื่อตรง มิได้ตกไปในอคติ ๔ ประการ และประกอบการโอบอ้อมอารีด้วยสังคหวัตถุเป็นต้น ข้อความทั้งหลายนี้ กล่าวมาแต่ย่อ ๆ ทุกเรื่องเมื่อจะใคร่ทราบความละเอียด จงหาความพิสดารดูในหนังสือต่าง ๆ เถิด

เรื่องนี้เป็นเรื่องหนึ่ง ซึ่งจะได้สอนไว้ให้เป็นเครื่องแนะนำที่จะรู้คิดพิจารณาการทั้งปวงให้กว้างขวางขึ้น ขอให้จำไว้ในใจและปฏิบัติตามอย่าได้ประมาท

ขอเติมท้ายว่าผู้ซึ่งรังเกียจว่าจะเป็นศัตรู ถ้ายิ่งขืนทำท่าเป็นศัตรูตอบพอที่จะไม่เป็นก็ต้องเป็น ข้อนี้ขอให้ตริตรองจงมาก

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระบรมราโชวาท

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทาน

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร

ฉบับที่ ๒

ที่ ๒/๖๑๓๔ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

๒๖

วันที่ ๙ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒

ถึง ลูกชายใหญ่ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ

ด้วยเมื่อวันที่ ๖ เดือนนี้ เวลากลางคืน เป็นเวลาที่เจ้ามีอายุเต็มเสมอเท่ากับพ่อเมื่อได้รับสมมติเป็นเจ้าแผ่นดิน นึกตั้งใจไว้ว่าจะเขียนหนังสืออำนวยพร และสั่งสอนตักเตือนเล็กน้อย ก็เฉพาะถูกเวลาลงไปปากลัดเสีย จึงเป็นแต่ได้บอกด้วยปากโดยย่อ บัดนี้พอที่จะหาเวลาเขียนหนังสือฉบับนี้ได้ จึงได้รีบเขียน ขอเริ่มความว่า

คำซึ่งกล่าวว่า ได้รับสิริราชสมบัติ เป็นคำไพเราะจริงหนอ เพราะสมบัติย่อมเป็นที่ปรารถนาของบุคคลทั่วหน้า และย่อมจะคิดเห็นโดยง่าย ๆ ว่า ผู้ซึ่งได้เป็นเจ้าแผ่นดินแล้ว ย่อมจะมีเกียรติยศยิ่งกว่าคนสามัญ ย่อมจะมีอำนาจอาจจะลงโทษแก่ผู้ซึ่งไม่พึงใจ อาจจะยกย่องเกื้อกูลแก่ผู้ซึ่งพึงใจ และเป็นผู้มีสมบัติมาก อาจจะใช้สอยเล่นหัวหรือให้บำเหน็จแก่ผู้ที่พึงใจได้ตามประสงค์ ผลแห่งเหตุที่ควรยินดีกล่าวโดยย่อเพียงเท่านี้ ยังมีข้ออื่นอีกเป็นหลายประการ จะกล่าวไม่รู้สิ้น

แต่ความจริงหาเป็นเช่นความคาดหมายของคนทั้งปวงดังนั้นไม่ เวลาซึ่งกล่าวมาแล้ว อันจะพูดตามคำไทยอย่างเลว ๆ ว่ามีบุญขึ้นนั้น ที่แท้จริงเป็นผู้มีกรรมและมีทุกข์ยิ่งขึ้น ดังตัวพ่อได้เป็นมาเอง อันจะเล่าโดยย่อให้ทราบต่อไปนี้

ในเวลานั้น อายุพ่อเพียง ๑๕ ปีกับ ๑๐ วัน ไม่มีมารดา มีญาติฝ่ายมารดาก็ล้วนแต่โลเลเหลวไหล หรือไม่โลเลเหลวไหลก็มิได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งราชการอันใดเป็นหลักฐาน ฝ่ายญาติข้างพ่อ คือเจ้านายทั้งปวง ก็ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จเจ้าพระยา และต้องรักษาตัวรักษาชีวิตอยู่ด้วยกันทั่วทุกองค์ ที่ไม่เอื้อเฟื้อต่อการอันใดเสียก็มีโดยมากฝ่ายข้าราชการ ถึงว่ามีผู้ที่ได้รักใคร่สนิทสนมอยู่บ้าง ก็เป็นแต่ผู้น้อยโดยมาก ที่เป็นผู้ใหญ่ก็ไม่มีกำลังสามารถอาจจะอดหนนอันใด ฝ่ายพี่น้องซึ่งร่วมบิดาหรือที่ร่วมทั้งมารดาก็เป็นเด็กมีแต่อายุต่ำกว่าพ่อลงไป ไม่สามารถจะทำอะไรได้ทั้งสิ้น ส่วนตัวพ่อเอง ยังเป็นเด็กอายุเพียงเท่านั้น ไม่มีความสามารถรอบรู้ในราชการอันใดที่จะทำการตามหน้าที่ แม้แต่เพียงเสมอเท่าที่ทูลกระหม่อมทรงประพฤติมาแล้วได้ ยังซ้ำเจ็บเกือบจะถึงแก่ความตาย อันไม่มีผู้ใดสักคนเดียวซึ่งจะเชื่อว่าจะรอด ยังซ้ำถูกอันตรายอันใหญ่ คือทูลกระหม่อมเสด็จสวรรคต ในขณะนั้นเปรียบเหมือนคนที่ศีรษะขาดแล้ว จับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมติกษัตริย์ เหลือที่จะพรรณนาถึงความทุกข์อันต้องเป็นกำพร้าในอายุเพียงเท่านั้น และความหนักของมงกุฎอันเหลือที่คอจะทานไว้ได้ ทั้งมีศัตรูซึ่งมุ่งหมายอยู่โดยเปิดเผยรอบข้าง ทั้งภายในภายนอกหมายเอาทั้งในกรุงเองและต่างประเทศ ทั้งโรคภัยในกายเบียดเบียนแสนสาหัส

เพราะฉะนั้น พ่อจึงถือว่าวันนั้นเป็นวันเคราะห์ร้ายอย่างยิ่ง อันตั้งแต่เกิดมาพึ่งได้มีแก่ตัว จึงสามารถที่จะกล่าวในหนังสือฉบับก่อนว่าเหมือนตะเกียงอันริบหรี่ แต่เหตุใดจึงไม่ดับ เป็นข้อที่ควรจะถามหรือควรจะเล่าบอกการที่ไม่ดับไปได้นั้น

๑. คือเยียวยารักษาร่างกายด้วยยาบำบัดโรค และความอดกลั้นต่อปรารถนา คือ ไม่หาความสุขเพราะกินของที่มีรสอร่อยอันจะทำให้เกิดโรค อย่าง ๑

๒. ปฏิบัติอธิษฐานใจเป็นกลาง มิได้สำแดงอาการกิริยาโดยแกล้งทำอย่างเดียว ตั้งใจเป็นความแน่นอนมั่นคง เพื่อจะแผ่ความเมตตากรุณาต่อชนภายใน คือ น้อง และแม่เลี้ยงทั้งปวง ตามโอกาสที่จะทำได้ ให้เห็นความจริงใจว่ามิได้มุ่งร้ายหมายขวัญต่อผู้หนึ่งผู้ใด การอันใดที่เป็นข้อกระทบกระเทือนมาเก่าแก่เพียงใด มากหรือน้อยย่อมสำแดงให้ปรากฏว่า ได้ละทิ้งเสียมิได้นึกถึงเลย คิดแต่จะมั่วสุมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยควรที่จะสงเคราะห์ได้อย่างใดก็สงเคราะห์ มีที่สุดถึงว่าอายุน้อยเพียงเท่านั้น ยังได้จูงน้องเด็ก ๆ ติดเป็นพรวนโตอยู่ทุกวัน แม่เจ้าคงจะจำได้ในการที่พ่อประพฤติอย่างใดในขณะนั้น

๓. ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ซึ่งท่านเชื่อเป็นแน่ว่าพ่อเป็นแต่เจว็ดครั้งหนึ่งคราวหนึ่งอย่างเรื่องจีน แต่ถึงดังนั้น พ่อได้แสดงความเคารพนับถืออ่อนน้อมต่อท่านอยู่เสมอ เหมือนอย่างเมื่อยังมิได้เลือกขึ้นเป็นสมมติกษัตริย์เช่นนั้น จนท่านก็มีความเมตตาปรานีขึ้นทุกวัน ๆ

๔. ส่วนข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งรู้อยู่ว่า มีความรักใคร่นับถือพ่อมาแต่เดิม ก็ได้แสดงความเชื่อถือรักใคร่ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน จนมีความหวังใจว่า ถ้ากระไรคงจะได้ดีสักมื้อหนึ่ง หรือถ้ากระไรก็จะ . . . . . (๑) เป็นอันตรายสักมื้อหนึ่ง

๕. ผู้ซึ่งรู้อยู่ว่าเป็นศัตรูปองร้าย ก็มิได้ตั้งเวรตอบคืนเอา . . . (๑) ไปงัดไม้ซุง ย่อมเคารพนับถือและระมัดระวังมิให้เป็นเหตุว่า คิดจะประทุษร้ายตอบหรือโอนอ่อนยอมไปทุกอย่าง จนไม่รู้ว่าผิดว่าชอบ เพราะเหตุที่รู้อยู่ว่าเป็นศัตรู

๖. ข้าราชการซึ่งเป็นกลางคอยพิ้งว่าชนะไหนจะเล่นนั้นนั้นมีเป็นอันมาก แต่พ่อมิได้แสดงความรู้สึกให้ปรากฏเลย ย่อมประพฤติต่อด้วยอาการเสมอ แล้วแต่ความดีความชั่วของผู้นั้น แม้ถึงรู้อยู่ว่าเป็นศัตรูหรือเฉย ๆ แต่เมื่อทำความดีแล้วต้องช่วยยกย่องให้ตามคุณความดี

๗. ผู้ซึ่งเป็นญาติพี่น้อง มิได้ยกย่องให้มียศศักดิ์เกินกว่าวาสนาความดีของตัวผู้นั้น ถ้าผู้นั้นทำผิดต้องปล่อยให้ได้รับความผิด ผู้นั้นทำความดี ก็ได้รับความดีเท่ากับคนทั้งปวง มีแปลกอยู่แต่เพียงมารู้อยู่ในใจด้วยกันแต่เพียงว่าปรารถนาจะให้ไปในทางดี เพื่อจะได้ยกย่องขึ้น เมื่อไปทางที่ผิดก็เป็นที่เสียใจ แต่ความเสียใจนั้นไม่มาหักล้างมิให้ยินยอมให้ผู้ผิดต้องรับความผิด

๘. ละเว้นจากความสุขสบาย คือกินและนอนเป็นต้น สักแต่ชั่วรักษาชีวิตไว้ พอดำรงวงศ์ตระกูลสืบไป พยายามหาคนที่จะใช้สอยอันควรจะเป็นที่วางใจได้ มีน้องเป็นต้น อันมีอายุเจริญขึ้นโดยลำดับ

---

(๑) ตรงที่ซึ่งจุดไว้นั้น ต้นฉบับขาดหายไปหน่อยหนึ่ง ๆ ทั้งสองแห่ง

๙. เมื่อมีผู้ที่ร่วมคิดในทางอันดีมากขึ้น จึงค่อยแผ่อำนาจออกโดยยึดเอาทางที่ถูก ต่อสู้ทางที่ผิด เมื่อชนะได้ครั้งหนึ่งสองครั้ง ความนิยมของคนซึ่งตั้งอยู่ในทางกลาง ย่อมรวนเรหันมาเห็นด้วยก่อน จึงเกิดความนิยมมากขึ้น ๆ จนถึงผู้ซึ่งเป็นศัตรูก็ต้องกลับเป็นมิตร เว้นไว้แต่ผู้ซึ่งมีความปรารถนากล้า อันจะถอยกลับมิได้เสียแล้วก็ต้องทำไป แต่ย่อมเห็นว่ากำลังอ่อนลงทุกเมื่อ ๆ

๑๐. พ่อไม่ปฏิเสธว่า ในเวลาหนุ่มคะนองเช่นนั้นจะมิได้ซุกซนอันเป็นเหตุให้พลาดไปหลายครั้ง แต่อาศัยเหตุโอบอ้อมที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น และความรู้เห็นในผู้ซึ่งควรจะไว้ใจได้ แก้ไขให้รอดจากความเสีย ถ้าไม่ได้ประพฤติใจดังเบื้องต้นแล้ว ไหนเลยจะรอดอยู่ได้ คงล่มเสียนานแล้ว การอันใดซึ่งเกิดเป็นการใหญ่ ๆ ขึ้น ดูก็ไม่น่าที่จะยกหยิบมากล่าวในที่นี้เพราะจะทำให้หนังสือยาวเกินไป แต่พ่อยังเชื่อใจว่าถึงเหตุเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะเป็นคนหนุ่ม ก็ยังได้ประโยชน์มากกว่าเสียประโยชน์ จึงได้ตั้งตัวยืนยาวมาได้ถึง ๒๕ ปีนี้แล้ว

บัดนี้ลูกมีอายุเท่ากับพ่อในเวลาที่ได้มีความทุกข์เวทนาแสนสาหัสเช่นนี้ จึงได้มีใจระลึกถึง ประสงค์จะแนะให้รู้เค้าเงื่อนแห่งความประพฤติอันได้ทดลองมาแล้วในชั่วอายุเดียวเท่านั้น แต่จะถือเอาเป็นอย่างเดียวกันเหมือนตีพิมพ์ย่อมไม่ได้อยู่เอง เพราะบริษัทและบุคคลกับทั้งเหตุการณ์ภูมิพื้นบ้านเมืองผิดเวลากัน ในเวลานี้เป็นการสะดวกดีง่ายกว่าแต่ก่อนมากยิ่งนัก ตัวชายใหญ่เอง ก็ตั้งอยู่ในที่ผิดกันกับพ่อ ถ้าประพฤติตัวให้ดีจะดีได้เร็วกว่าง่ายกว่าเป็นอันมากในการภายใน แต่การภายนอกย่อมหนักแน่น

ขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงจะเป็นการจำเป็นที่จะทำช้าอย่างเช่นพ่อเคยทำมาไม่ได้ การสมัครสมานภายในต้องเรียบร้อยโดยเร็วไว้รับภายนอกให้ทันแก่เวลา จึงขอเตือนว่า

๑. ให้โอบอ้อมอารีต่อญาติและมิตรอันสนิท มีน้องเป็นต้น เอาไว้เป็นกำลังให้จงได้

๒. อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ไม่ว่าเจ้านายหรือขุนนาง ฟังคำแนะนำตักเตือนในที่ควรฟัง

๓. อย่าถือว่าเกิดมามีบุญ ต้องถือว่าตัวเกิดมามีกรรมสำหรับจะเทียมแอกเทียมไถ ทำการที่หนัก การซึ่งจะมีวาสนาขึ้นต่อไปนั้นเป็นความทุกข์ มิใช่ความสุข

๔. การที่เป็นเจ้าแผ่นดินไม่ใช่สำหรับมั่งมี ไม่ใช่สำหรับคุมเหงคนเล่นตามชอบใจ มิใช่เกลียดไว้แล้วจะได้แก้เผ็ด มิใช่เป็นผู้สำหรับจะกินสบายนอนสบาย ถ้าจะปรารถนาเช่นนั้นแล้วมีสองทาง คือ บวชทางหนึ่ง เป็นเศรษฐีทางหนึ่ง เป็นเจ้าแผ่นดินสำหรับแต่เป็นคนจน และเป็นคนที่อดกลั้นต่อสุขและทุกข์ อดกลั้นต่อความรักและความชังอันจะเกิดฉิวขึ้นมาในใจ หรือมีผู้ยุยง เป็นผู้ปราศจากความเกียจคร้าน ผลที่จะได้นั้นมีแต่ชื่อเสียงปรากฏเมื่อเวลาตายแล้ว ว่าเป็นผู้รักษาวงศ์ตระกูลไว้ได้ และเป็นผู้บ้องกันความทุกข์ของราษฎรซึ่งอยู่ในอำนาจความปกครอง ต้องหมายใจในความสองข้อนี้เป็นหลักมากกว่าคิดถึงการเรื่องอื่น ถ้าผู้ซึ่งมิได้ทำใจได้เช่นนี้ ก็ไม่แลเห็นเลยว่าจะปกครองรักษาแผ่นดินอยู่ได้

เมื่อลงปลายหนังสือฉบับนี้ ต้องขออำนวยพรเจ้าซึ่งยังมิต้องรับการอย่างเช่นพ่อต้องรับมา ในเมื่ออายุเพียงนี้ ยังมีพร้อมอยู่ทั้งบิดามารดาคณาญาติ ซึ่งจะช่วยอุปถัมภ์บำรุงให้สติปัญญาความคิดแก่กล้าขึ้น จนถึงเวลาที่ควรจะรับแล้วและได้รับโดยความสะดวกใจ ดีกว่าที่พ่อได้เป็นมาแล้ว ขอให้หมั่นศึกษาและทำในใจในข้อความที่ได้กล่าวตักเตือนมานี้ ละความเกียจคร้าน ตั้งใจพยายามทำทางไว้ให้จงดีทุกเมื่อ ถ้าสงสัยอันใดข้อใดไม่เข้าใจให้ถามจะอธิบายให้ฟัง ให้อ่านหนังสือนี้จำได้ทุกข้อ อย่าให้เป็นแต่เหมือนอ่านหนังสือพิมพ์เล่น

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์

พระบรมราโชวาท

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทาน

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร

ฉบับที่ ๓

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

๒๗

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๑๓

ถึงลูกชายโต[๑]

ด้วยพ่อได้ตั้งใจไว้ว่าจะเขียนหนังสือ เป็นคำสั่งสอนตักเตือนเนือง ๆ แต่การที่จะทำนั้นหาโอกาสก็ยาก ทั้งถ้อยคำที่จะใช้ให้ปราศจากเป็นเสี้ยนหนามกระทบกระเทือนผู้ใดก็ยาก อีกประการหนึ่งเป็นธรรมดาคนหนุ่มย่อมเห็นว่าคนแก่งุ่มง่ามเซอะซะหลงใหลเพ้อเจ้อ พูดอันใดก็มักจะเอาแต่เรื่องที่ไม่ตรงกันกับเวลาต้องการมาพูดทำให้เสียเวลาที่จะฟัง แล้วทอดธุระเสีย ไม่ใส่ใจในคำตักเตือนนั้น แต่อันที่แท้จริงฝ่ายคนแก่ก็เห็นว่า คนหนุ่มนั้นเป็นผู้รู้ราตรีน้อย คือ ได้อยู่ในโลกน้อย ไม่เคยทุกข์ไม่เคยลำบาก เคยรับแต่ความสุข และมักจะคิดอ่านอันใดพุ่งซ่านด้วยเชื่อสติปัญญา เชื่ออาย เชื่อความรู้ เชื่อคำยกยอ และเมาอยู่ในตัวเอง ด้วยเหตุทั้งหลายเหล่านี้รวมกับทั้งความปรารถนาต่าง ๆ ซึ่งเห็นแต่ทางสุข ไม่แลเห็นทางทุกข์ เพราะฉะนั้นจึงเป็นการยากนักที่คนแก่จะเตือนคนหนุ่ม อย่าว่าแต่

---

(๑) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร

เพียงให้อ่านหนังสือที่จดหมายให้ถึงสองเที่ยวเลย แต่เพียงให้อ่านเที่ยวเดียว และให้เข้าใจเห็นจริงด้วยก็เป็นอันยากยิ่งนัก เพราะฉะนั้นหนังสือที่คิดหลายหนแล้วว่าจะเขียน ก็ต้องรอไปรอไป ด้วยคาดไม่ได้ว่าผู้ที่อยู่ไกลกับผู้ที่อยู่ใกล้ จะแปลกยิ่งกว่ากันเพียงเท่าใด แต่ถึงอย่างไรอย่างไรก็ดี ความคิดอันนี้ไม่ได้ขาดไปได้ ย่อมเป็นห่วงบ่วงใยติดอยู่ในใจเสมอเป็นนิจ เว้นแต่ไม่สามารถที่จะว่าผลก่อนเหตุให้ทั่วถึงไปได้ จึงขอตักเตือนไว้เป็นลำดับไปตามแต่จะมีโอกาส การที่กล่าวทั้งนี้ ใช่จะกล่าวด้วยเหลวและด้วยหลงลืมว่าตัวมิได้เคยเป็นเช่นนั้นมาบ้างเลย เคยเป็นคนดีอย่างยิ่งมาตั้งแต่เด็กจนผู้ใหญ่ที่แท้ก็ได้เคยเป็นแก่ตัวมา ไม่สู้ผิดอันใดกัน เว้นไว้แต่มีความเคารพความกลัวเกรงมาก ต้องตั้งตัวไว้ให้เป็นที่พึ่งพระราชหฤทัยของทูลกระหม่อม ถึงแม้ว่าในเวลานั้นจะยังไม่รู้สึกว่าเหตุการณ์ทั้งปวงที่ต้องกริ้วกราดก็ดี ที่ดำรัสสั่งสอนก็ดีไม่เป็นการมีคุณอันใดแก่ตัว ก็ได้มารู้สึกโดยไม่ช้านัก และไม่มีความโทมนัสเสียใจว่าการที่เราต้องกลัวมาแต่ก่อน ต้องจำประพฤติตามมาแต่ก่อน อันไม่เป็นที่ชอบใจของเรานั้น เป็นการต้องทนทรมานเสียเปล่า มารู้สึกนึกเห็นจริงได้ และมารู้สึกพระเดชพระคุณซึ่งได้พระราชทานพระบรมราโชวาทานุศาสน์อันนั้นอันนั้น ยิ่งนานวันเข้าก็ยิ่งคิดเห็นมากขึ้น จึงทำให้มีความกล้าหาญที่จะเขียนหนังสือฉบับนี้เป็นคำสั่งสอนในแผนกหนึ่ง ซึ่งจะใช้ได้ในเวลานี้หรือมิได้ ก็คงจะเป็นประโยชน์แก่ตัวไปภายหน้าบ้าง

ในคำสั่งสอนชั้นต้นนี้จะว่าด้วยเรื่องความรัก ด้วยเด็กนี้ตัวเจ้าได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่คนทั้งปวงเห็นทั่วกันแล้วว่าจะเป็นผู้มีวาสนา เป็นที่พึ่งพำนักของเขาทั้งหลายสืบไปภายหน้า ย่อมจะได้รับความยกย่องหรือช่วยคิดช่วยอ่าน หรือมั่นหมายตามสมควรแก่ทางที่จะเป็น ก็มีโดยมาก ที่จะ

หอสมุดแห่งชาติ
หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

เชือนไปด้วยอุปกิเลสต่าง ๆ เข้าชักชวนยั่วน้ำใจโดยผู้ซึ่งประพฤติตนนั้นรู้สึกก็ดี มิรู้สึกก็ดี ทำโดยสุจริตก็ดี หรือโดยการแกล้งโดยความมุ่งหมายความดีภายหน้าก็ดี ความคิดและความประพฤติของคนทั้งปวงเหล่านั้นมักจะพาให้ใจเพื่อนไป โดยมิได้ตั้งใจจะแกล้ง เป็นเพราะไม่รู้สึกตัวที่จะระวัง

เมื่อจะพูดถึงความรักเช่นนี้แล้ว แรกแลเห็นหนังสือนี้ก็จะต้องเห็นว่าพ่อเหลวเหลือทน หรือเคลือบแคลงกินแหนงคนไปเสียหมดไม่เชื่อถือใครเลย หรือไม่เห็นผู้ใดดีกว่าตัวเสียเลย แต่ความจริงไม่เป็นเช่นนั้น พ่อต้องการนัก ที่จะให้มีผู้รักใคร่นับถือยกย่องให้มาก เว้นไว้แต่อยากจะให้รู้สึกตัวเลือกฟั้น และให้รู้ว่าความจริงเป็นอย่างไรแล้วและประพฤติตนโอบอ้อมอารีต่อคนทั้งปวงให้กว้างขวาง อย่าให้เมาในถ้อยคำที่ไม่ควรจะเมา ควรจะมีความรักใคร่ต่อผู้ซึ่งมีน้ำใจจงรักภักดี ในเมื่อเขารักใคร่จะให้เป็นประโยชน์จริง ๆ ถึงหากว่าผู้ซึ่งจะมารักใคร่รู้แล้วว่าไม่ทำประโยชน์อันใดให้ ก็ให้เป็นแต่เพียงไม่ถือมั่นเอาในการสำแดงความรักใคร่ อย่าให้ถึงสละละถอนฟาดฟันอย่างใด เป็นแต่ให้กำหนดรู้ในใจไว้เท่านั้น เมื่อจะกำหนดผู้ซึ่งรักใคร่แล้ว ขอกำหนดไว้เพียง ๔ จำพวกในชั้นนี้ก่อน คือ

พวกที่ ๑ นั้น คือพ่อ ย่อมมีความรักใคร่ตั้งแต่กำเนิดมา จนโตถึงเพียงใด ก็อาจจะอวดได้ว่าเป็นผู้ที่รัก ยิ่งกว่าผู้ที่รักอีกสามจำพวกอันจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ผู้ซึ่งรักจำพวกที่ ๒ นั้น คือมารดา เมื่อว่าตามแบบโบราณที่เขานับแล้ว เขานับว่ามารดารักมากกว่าบิดาจนในคาถาก็ใช้ “มาตาปิตุอุปัฏ-ฐานัง การปฏิบัติมารดาบิดา” ยกมารดาเป็นใหญ่กว่าบิดา ก็เป็นความจริง ด้วยมารดาย่อมมีความรักใคร่ไม่เสื่อมถอย และผังติดอยู่ในใจมิได้

ขาด แต่ซึ่งพ่ออาจจะเอาความรักของจำพวกที่ ๑ คือตัวพ่อไปประมูลนั้น ด้วยเหตุว่ามารดารักบุตร มักจะรักหลงไม่แลเห็นผิดชอบอันใด สุดแต่ลูกจะประพฤติอันใด ก็ย่อมเห็นดีเป็นที่ชอบใจไปทุกอย่าง ใครจะกระทบกระทั่งอันใด ที่สุดจนตัวพ่อเอง ก็มักจะทำให้เข้าใจผิดไปว่าชะรอยจะไม่มีความรักใคร่ มีความมุ่งหมายใจรักใคร่ผู้อื่น จะตักเตือนว่ากล่าวอันใดก็เป็นแต่ปรักปรำ ด้วยความหวังใจมุ่งหมายต่อลูกผู้อื่น ความรักเช่นนี้ย่อมทำให้ใจผู้ที่ถูกรักเสื่อมคลายไปจากวิจารณบัญญา คือความพิจารณาว่าคำตักเตือนทั้งหลายนั้น เป็นคำแท้จริงมีประโยชน์หรือไม่ มารดารักมักจะรักไปด้วยความมัวเมามากกว่ารักด้วยความพิจารณา ฝ่ายพ่อรักนั้นไม่รักจู้จี้หรือมัวเมาเป็นเล่นโอละพ่อไปก็จริง แต่ความรักนั้นปรารถนาแต่ทางที่ดี ย่อมแลเห็นสิ่งที่ไม่ดี จึงอาจจะประมลส้ว่าเป็นรักมีประโยชน์มากกว่า ซึ่งรักจำพวกที่ ๓ คือเป็นผู้รักใคร่จริง หวังประโยชน์จะให้ดีจริง แนะนำในทางที่ดี ซึ่งมีความรักใคร่เช่นนี้ ยิ่งมีมากเท่าใดก็ยิ่งดี แต่ถึงดังนั้น ผู้ที่รักจำพวกที่ ๑ คือพ่อ ผู้ที่รักที่ ๒ คือแม่ ก็ยังประมูลได้ด้วยเหตุใด ด้วยเหตุว่าธรรมดามนุษย์ที่เกิดมาในโลก ย่อมมีความรักตัวเป็นอย่างยิ่ง รักบุตรเป็นที่ ๒ ผู้ซึ่งรักจำพวกที่ ๓ นั้น เขาย่อมรักด้วยเหตุรักตัวเขาด้วยรักลูกเขาด้วยหมายว่าจะได้เป็นที่พึ่งพำนักสืบไปภายหน้า ถึงตัวจะไม่มุ่งหมายว่าจะได้เป็นที่พึ่งแก่ตัว ก็จะได้เป็นที่พึ่งแก่บุตรสืบไป เขาจึงมีน้ำใจจงรักภักดีต่อโดยสุจริต แต่ส่วนพ่อซึ่งเป็นผู้รักใคร่จำพวกที่ ๑ เป็นผู้ซึ่งเป็นพ่อของตัวผู้ถูกรักนั้นเอง ไม่ต้องมีแยกออกไปอีกต่างหาก ถึงโดยว่าจะรักตัวมากกว่า ก็ย่อมตั้งใจว่าถ้าตัวล่วงลับไปแล้ว ลูกผู้ที่รักนั้น

จะเป็นผู้อยู่แทนตัว ก็เหมือนกันกับจำพวกที่ ๓ ที่ถึงตัวไม่หมายพึ่งก็หมายจะให้บุตรได้พึ่ง แต่เขาต้องหมายบุตรเขา เช่นพ่อไม่มีที่หมายเพราะเหตุว่าผู้ที่ถูกรักนั้นเป็นตัวลูกเสียเองแล้ว ต่างบุคคลกันอยู่ดังนี้ เมื่อพิจารณาก็คงจะเห็นได้ว่าผู้ใดจะรักมากกว่ากัน ฝ่ายมารดาซึ่งเป็นจำพวกที่รักใคร่ที่ ๒ ก็เหมือนกันโดยนัยนี้ แปลกแต่อยู่ค้ำไปด้วยกันทั้งสองคนทั้งแม่ทั้งลูก และเชื่อว่าลูกคงจะมีความรักใคร่ตัวมากเป็นที่พึ่งพำนักแก่ตัวในเวลาเมื่อแก่เฒ่า หาตัดเด็ดเดี่ยวได้เหมือนดังพวกที่รักใคร่ที่ ๓ ซึ่งไม่ได้คิดจะหมายพึ่งพำนัก คิดแต่จะไว้ต่อตัว แต่ยังดีกว่าพวกที่ ๓ เพราะเหตุซึ่งไม่มีความมุ่งหมายต่อผู้อื่น ด้วยเหตุว่าเป็นลูกของตัวเอง

ผู้ซึ่งรักใคร่ที่ ๔ นั้น คือผู้ซึ่งหวังต่อความดี ซึ่งจะมียศศักดิ์และอำนาจในปัจจุบันทันด่วน จะดีจะร้ายประการใดก็ตาม ถ้าได้ดีขึ้นแล้วเขาคงเป็นผู้มีบำเหน็จบำนาญ ได้รับผลลาภและยศทันตาเห็น ซึ่งผู้รักจำพวกนี้มักจะทำให้ถูกใจ ไม่ต้องเลือกว่าดีว่าชั่ว และมักจะเป็นผู้ส่อเสียดให้เกิดความกินแหนงแคลงใจ ในระหว่างพวกที่รักที่ ๑ กับผู้ที่ถูกรัก หรือพวกที่รักที่ ๑ กับผู้ที่รักที่ ๒ ด้วยกระทำให้เมามัวไปด้วย เหตุว่าผู้ที่รักที่ ๒ ย่อมถ้าเมามัวอยู่เป็นธรรมดาอยู่แล้วมักจะประชันกันผู้ที่รักที่ ๓ ด้วยเหตุว่าผู้ที่รักที่ ๓ ย่อมมีวาจาและการชักนำจืดกร่อยไปกว่าผู้ที่รักที่ ๔ ผู้รักที่ ๔ ย่อมประมูลผู้รักที่ ๓ ได้ด้วยเหตุฉะนี้ ผู้รักที่ ๔ อยู่ข้างจะไม่สู้ดีอยู่บ้าง แต่ถึงดังนั้นไม่ควรจะตัดทิ้งเสีย ควรจะรับรักนั้นไว้ เพื่อให้เป็นที่อุดหนุน แท้จริงก็มีประโยชน์ได้มากเหมือนกัน เป็นแต่ให้พึงประมาณใจ รู้จำพวกรู้บุคคล ว่าคนรักเรานั้น รักชั้นนี้ๆ เป็น ๔ จำพวกดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว

แล้วประพฤติความดีตอบให้สม่ำเสมอ ถ้าผูกพันผู้ซึ่งมีน้ำใจรักใคร่ทั้ง ๕ จำพวกนี้ไว้ได้ด้วยสติสัมปชัญญะ มิใช่เผลอมิใช่หลงแล้ว จะเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญดีแก่ตนสืบไป ขอให้เข้าใจว่าคำสั่งสอนนี้ ไม่ได้ให้ตัดไมตรีจากผู้หนึ่งผู้ใด เป็นแต่ให้รู้ประมาณ แต่อยู่ข้างจะลึกเข้าใจยาก ด้วยเหตุว่าได้กล่าวแล้วข้างต้นว่าจะแต่งให้พ้นจากการกระทบกระเทือนยากนัก ถ้าอ่านแล้วและตริตรองสอบสวนไปหลาย ๆเที่ยวก็คงจะเข้าใจได้ในคำสั่งสอนนี้ เมื่อมีเวลาจึงจะได้ว่าด้วยเรื่องอื่นต่อไป.

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ปร.

พระบรมราโชวาท
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ*
ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔

ขอจดหมายคำสั่งตามความประสงค์ให้แก่ลูก บรรดาซึ่งจะให้ออกไปเรียนหนังสือในประเทศยุโรป จงประพฤติตามโอวาทที่จะกล่าวต่อไปนี้

๑. การซึ่งจะให้ออกไปเรียนครั้งนี้ มีความประสงค์มุ่งหมายแต่จะให้ได้วิชาความรู้อย่างเดียว ไม่มั่นหมายจะให้เป็นเกียรติยศชื่อเสียงอย่างหนึ่งอย่างใดในชั้นซึ่งยังเป็นผู้เรียนวิชานี้อยู่เลย เพราะฉะนั้นที่จะไปครั้งนี้อย่าได้ว่าเป็นเจ้า ให้ถือเอาบรรดาศักดิ์เสมอลูกผู้มีตระกูลในกรุงสยาม คืออย่าให้ใช้ฮิสรอแยลไฮเนสปรินซ์นำหน้าชื่อ ให้ใช้แต่ชื่อเดิมของตัวเฉย ๆ เมื่อผู้อื่นเขาจะเติมหน้าชื่อหรือจะเติมท้ายชื่อตามธรรมเนียมอังกฤษเป็นมิสเตอร์ หรือเอสไควร์ก็ตามที่เถิด อย่าคัดค้านเขาเลย แต่ไม่ต้องใช้คำว่านายตามอย่างไทย ซึ่งเป็นคำนำของชื่อลูกขุนนางที่เคยใช้แทนมิสเตอร์ เมื่อเรียกชื่อไทยในภาษาอังกฤษบ่อย ๆ เพราะว่าเป็นภาษาไทยซึ่งจะทำให้เป็นที่ฟังขัด ๆ หูไป

ขออธิบายความประสงค์ข้อนี้ให้ชัดว่า เหตุใดจึงได้ไม่ให้ไปเป็นยศเจ้าเหมือนอาของตัวที่เคยไปแต่ก่อน ความประสงค์ข้อนี้ใช่ว่าจะเกิดขึ้นเพราะ

---

* ๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี
๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ
๔. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

ไม่มีความเมตตากรุณา หรือจะบีดบังซ่อนเร้นไม่ให้รู้ว่าเป็นลูกอย่างนั้นเลย พ่อคงรับว่าเป็นลูก และมีความเมตตากรุณาตามธรรมดาที่บิดาจะกรุณาต่อบุตร แต่เห็นว่าซึ่งจะเป็นยศเจ้าไปนั้นไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่ตัวนักด้วยธรรมดาเจ้านายฝ่ายเขามีน้อย เจ้านายฝ่ายเรามีมาก ข้างฝ่ายเขามีน้อยตัวก็ยกย่องทำนุบำรุงกันใหญ่โตมากกว่าเรา ฝ่ายเราจะไปมียศเสมออยู่กับเขา แต่ความบริบูรณ์และยศศักดิ์ไม่เต็มที่เหมือนอย่างเขา ก็จะเป็นที่น้อยหน้าและเห็นเป็นเจ้านายเมืองไทยเลวไป และถ้าเป็นเจ้านายแล้วต้องรักษายศศักดิ์ในกิจการทั้งปวงที่จะทำทุกอย่างเป็นเครื่องล่อตาล่อหูคนทั้งปวงที่จะให้พอใจดูพอใจฟัง จะทำอันใดก็ต้องระวังตัวไปทุกอย่าง ที่สุดจนจะซื้อจ่ายอันใดก็แพงกว่าคนสามัญ เพราะเขาถือว่ามั่งมี เป็นการเปลืองทรัพย์ในที่ไม่ควรจะเปลือง เพราะเหตว่าถึงจะเป็นเจ้าก็ดีเป็นไพร่ก็ดี เมื่ออยู่ในประเทศมิใช่บ้านเมืองของตัว ก็ไม่มีอำนาจที่จะทำฤทธิ์เดชอันใดไปผิดกับคนสามัญได้ จะมีประโยชน์อยู่นิดหนึ่งแต่เพียงเข้าที่ประชุมสูง ๆ ได้เท่ากันกับเป็นเจ้านั่นเอง หรืออย่าให้คนใช้สอยอวดอ้างว่าเป็นเจ้านายอันใด จงประพฤติให้ถูกตามคำสั่งนี้

๒. เงินค่าที่จะใช้สอยในการเล่าเรียนกินอยู่นุ่งห่มทั้งปวงนั้น จะใช้เงินพระคลังข้างที่ คือเงินที่เป็นส่วนสิทธิขาดแต่ตัวพ่อเอง ไม่ใช้เงินที่สำหรับจ่ายราชการแผ่นดิน เงินรายนี้ได้ฝากไว้ที่แบงก์ ซึ่งจะได้มีคำสั่งให้ราชทูตจ่ายเป็นเงินสำหรับเรียนวิชาชั้นต้น ๕ ปี ๆ ละ ๓๒๐ ปอนด์ เงิน ๑๖๐๐ ปอนด์ สำหรับเรียนวิชาชั้นหลังอีก ๕ ปี ๆ ละ ๔๐๐ ปอนด์ เงิน ๒๐๐๐ ปอนด์ รวมเป็นคนละ ๓๖๐๐ ปอนด์ จะได้รู้วิชาเสร็จสิ้นอย่างช้าใน

๑๐ ปี แต่เงินนี้ฝากไว้ในแบงก์คงจะมีดอกเบี้ยมากขึ้น เหลือการเล่าเรียนแล้วจะได้ใช้ประโยชน์ของตัวเองตามชอบใจ เป็นส่วนยกให้ เงินส่วนของใครจะลงชื่อเป็นของผู้นั้นฝากเอง แต่ในกำหนดยังไม่ถึงอายุ ๒๑ ปีเต็ม จะเรียกเอาเงินใช้สอยเองมิได้ จะตั้งผู้จัดการแทนไว้ที่นอกให้เป็นผู้ช่วยจัดการไป เงินฝากไว้แห่งใดเท่าใด และผู้ใดเป็นผู้จัดการจะได้ทำหนังสือมอบให้อีกฉบับหนึ่ง สำหรับที่จะได้ไปทวงเอาในเวลาต้องการได้

การซึ่งใช้เงินพระคลังข้างที่ ไม่ใช้เงินแผ่นดินอย่างเช่นเคยจ่ายให้เจ้านายและบุตรข้าราชการไปเล่าเรียนแต่ก่อนนั้น เพราะเห็นว่ามีลูกมากด้วยกัน การซึ่งให้มีโอกาสและให้ทุนทรัพย์ซึ่งจะได้เล่าเรียนวิชานี้ เป็นทรัพย์มรดกอันประเสริฐดีกว่าทรัพย์สินเงินทองอื่น ๆ ด้วย เป็นของติดตัวอยู่ได้ไม่มีอันตรายที่จะเสื่อมสูญ ลูกคนใดที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดี หรือไม่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดี ก็จะต้องส่งไปเรียนวิชาทุกคนตลอดโอกาสที่จะเป็นไปได้ เหมือนหนึ่งได้แบ่งทรัพย์มรดกให้แก่ลูกเสมอ ๆ กันทุกคน ก็ถ้าจะใช้เงินแผ่นดินสำหรับให้ไปเล่าเรียนแก่ผู้ซึ่งไม่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด กลับมาไม่ได้ทำราชการคุ้มกับเงินแผ่นดินที่ลงไป ก็จะเป็นที่ติเตียนของคนบางจำพวกว่ามีลูกมากเกินไป จนต้องใช้เงินแผ่นดินเป็นค่าเล่าเรียนมากเหลือเกิน แล้วซ้ำไม่เลือกเฟ้นเอาแต่ที่เฉลียวฉลาดจะได้ราชการ คนโง่คนเง่าก็เอาไปเล่าเรียนให้เปลืองเงิน เพราะค่าที่เป็นลูกของพ่อไม่อยากจะให้มีมลทินที่พูดติเตียนเกี่ยวข้องกับความปรารถนาซึ่งจะสงเคราะห์แก่ลูกให้ทั่วถึงโดยเที่ยงธรรมนี้จึงมิได้ใช้เงินแผ่นดิน

อีกประการหนึ่งเล่า ถึงว่าเงินพระคลังข้างที่นั้นเองก็เป็นเงินส่วนหนึ่งในแผ่นดินเหมือนกัน เว้นแต่เป็นส่วนที่ยกให้แก่พ่อใช้สอยการในตัว มีทำการกุศลและสงเคราะห์บุตรภรรยาเป็นต้น เห็นว่าการสงเคราะห์ด้วยเล่าเรียนดังนี้เป็นการดีกว่าอย่างอื่น ๆ จึงได้เอาเงินรายนี้ใช้เป็นการมีคุณต่อแผ่นดิน ที่ไม่ต้องแบ่งเงินแผ่นดินมาใช้เป็นค่าเล่าเรียนขึ้นอีกส่วนหนึ่งและพ้นจากคำคัดค้านต่าง ๆ เพราะเหตุที่พ่อเอาเงินส่วนที่พ่อจะได้ใช้เองนั้นออกให้ค่าเล่าเรียน ด้วยเงินรายนี้ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดที่จะแทรกแซงว่าควรใช้อย่างนั้น ไม่ควรใช้อย่างนั้นได้เลย

๓. จงรู้สึกตัวเป็นนิจเถิด ว่าเกิดมาเป็นเจ้านายมียศบรรดาศักดิ์มากจริงอยู่ แต่ไม่เป็นการจำเป็นเลยว่าผู้ใดเป็นเจ้าแผ่นดินขึ้น จะต้องใช้ราชการอันเป็นช่องที่จะหาเกียรติยศชื่อเสียงและทรัพย์สมบัติ ถ้าจะว่าตามการซึ่งเป็นมาแต่ก่อน เจ้านายซึ่งจะหาช่องทำราชการได้ยากกว่าลูกขุนนาง เพราะเหตุที่เป็นผู้มีวาสนาบรรดาศักดิ์มาก จะรับราชการในตำแหน่งต่ำๆ ซึ่งเป็นกระไดขั้นแรก คือเป็นนายรองหุ้มแพรมหาดเล็กเป็นต้น ก็ไม่ได้เสียแล้ว จะไปตั้งแต่งให้ว่าการใหญ่โตสมแก่ยศศักดิ์ เมื่อไม่มีวิชาความรู้และสติปัญญาพอที่จะทำการในตำแหน่งนั้นไปได้ ก็เป็นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นเจ้านายจะเป็นผู้ได้ทำราชการมีชื่อเสียงดี ก็อาศัยได้แต่สติปัญญาความรู้และความเพียรของตัว เพราะฉะนั้นจงอุตสาหะเล่าเรียนโดยความเพียรอย่างยิ่ง เพื่อจะได้มีโอกาสที่จะทำการให้เป็นคุณแก่บ้านเมืองของตัว และโลกที่ตัวได้มาเกิด ถ้าจะถือว่าเกิดมาเป็นเจ้านายแล้วนิ่ง ๆ อยู่จนตลอดชีวิตก็เป็นสบายดังนั้น จะไม่ผิดอันใดกับสัตว์ดิรัจฉานอย่างเลวนัก สัตว์

ดิรัจฉานมันเกิดมากิน ๆ นอน ๆ แล้วก็ตาย แต่สัตว์บางอย่างยังมีหนัง มีเขามีกระดูกเป็นประโยชน์ได้บ้าง แต่ถ้าคนประพฤติอย่างเช่นสัตว์ดิรัจฉานแล้ว จะไม่มีประโยชน์อันใดยิ่งกว่าสัตว์ดิรัจฉานบางพวกไปอีก เพราะฉะนั้นจงอุตสาหะที่จะเรียนวิชาเข้ามาเป็นกำลังที่จะทำตัวให้ดีกว่าสัตว์ดิรัจฉานให้จงได้ จึงจะนับว่าเป็นการได้สนองคุณพ่อ ซึ่งได้คิดทำนุบำรุงเพื่อจะให้ดีตั้งแต่เกิดมา

๔. อย่าได้ถือว่าตัวเป็นลูกเจ้าแผ่นดิน พ่อมีอำนาจยิ่งใหญ่อยู่ในบ้านเมือง ถึงจะเกะกะไม่กลัวเกรงคุมเหงผู้ใด เขาก็คงจะมีความเกรงใจพ่อ ไม่ต่อสู้หรือไม่อาจพ้องร้องว่ากล่าว การซึ่งเชื่อใจดังนั้นเป็นการผิดแท้ทีเดียว เพราะความปรารถนาของพ่อไม่อยากจะให้ลูกมีอำนาจที่จะเกะกะอย่างนั้นเลย เพราะรู้เป็นแน่ว่าเมื่อรักลูกเกินไป ปล่อยให้ไม่กลัวใครและประพฤติการชั่วดังนั้น คงจะเป็นโทษแก่ตัวลูกนั้นเองทั้งในปัจจุบันอนาคต เพราะฉะนั้น จงรู้เถิดว่าถ้าเมื่อได้ทำความผิดเมื่อใดจะได้รับโทษโดยทันที การที่มีพ่อเป็นเจ้าแผ่นดินนั้น จะไม่เป็นการช่วยเหลืออุดหนุนแก้ไขอันใดได้เลย อีกประการหนึ่ง ชีวิตสังขารของมนุษย์ไม่ยั่งยืนยืดยาวเหมือนเหล็กเหมือนศิลา ถึงโดยว่าจะมีพ่ออยู่ในขณะหนึ่ง ก็คงจะมีเวลาที่ไม่มีได้ขณะหนึ่งเป็นแน่แท้ ถ้าประพฤติความชั่วเสียแต่ในเวลามีพ่ออยู่แล้ว โดยจะปิดบังซ่อนเร้นอยู่ได้ด้วยอย่างหนึ่งอย่างใด เวลาไม่มีพ่อความชั่วนั้นคงจะปรากฏเป็นโทษติดตัวเหมือนเงาตามหลังอยู่ไม่ขาด เพราะฉะนั้นจงเป็นคนอ่อนน้อม ว่าง่ายสอนง่าย อย่าให้เป็นทิฐิมานะไปในทางที่ผิด จงประพฤติตัวหันมาทางที่ชอบที่ถูกอยู่เสมอเป็นนิจเถิด จงละเว้น

ทางที่ชั่ว ซึ่งรู้ได้เองแก่ตัวหรือมีผู้ตักเตือนแนะนำให้รู้แล้ว อย่าให้ล่วงให้เป็นไปได้เลยเป็นอันขาด

๕. เงินทองที่จะใช้สอยในค่ากินอย่าน่งห่มหรือใช้สอยเบ็ดเสร็จทั้งปวงจงเขม็ดแขม่ใช้แต่เพียงพอที่อนุญาตให้ใช้ อย่าทำใจโตมือโตสุรุ่ยสุร่ายโดยถือว่าตัวเป็นเจ้านายมั่งมีมาก หรือถือว่าพ่อเป็นเจ้าแผ่นดินมีเงินทองถมไป ขอบอกเสียให้รู้แต่ต้นมือว่า ถ้าผู้ใดไปเป็นหนี้มาจะไม่ยอมใช้หนี้ให้เลย หรือถ้าเป็นการจำเป็นจะต้องใช้ จะไม่ใช้เปล่าโดยไม่มีโทษแก่ตัวเลย พึงรู้เถิดว่าต้องใช้หนี้เมื่อใดก็จะต้องรับโทษเมื่อนั้นพร้อมกัน อย่าเชื่อถ้อยคำผู้ใดหรืออย่าหมายใจว่าโดยจะใช้สุรุ่ยสุร่ายไปเหมือนอย่างเช่นคนเขาไปแต่ก่อน ๆ แต่พ่อเขาเป็นขุนนางเขายังใช้กันได้ไม่ว่าไรกัน ถ้าคิดดังนั้นคาดดังนั้นเป็นผิดแท้ทีเดียว พ่อรักลูกจริง แต่ไม่รักลูกอย่างชนิดนั้นเลย เพราะรู้เป็นแน่ว่าถ้าจะรักอย่างนั้น ตามใจอย่างนั้น จะไม่เป็นการมีคุณอันใดแก่ตัวลูกผู้ได้รับความรักนั้นเลย เพราะจะเป็นผู้ไม่ได้วิชาที่ปรารถนาจะให้ได้ จะไปได้แต่วิชาที่จะทำให้เสียชื่อเสียงและได้ความร้อนใจอยู่เป็นนิจ จงนึกไว้ให้เสมอว่า เงินทองที่แลเห็นมาก ๆ ไม่ได้เป็นของหามาได้โดยง่ายเหมือนเวลาที่จ่ายไปง่ายนั้นเลย เงินที่ส่วนตัวได้รับเบี้ยหวัดหรือเงินกลางปีอยู่เสมอนั้น ก็ด้วยอาศัยเป็นลูกพ่อ ส่วนเงินที่พ่อได้หรือลูกได้เพราะพ่อนั้นก็เพราะอาศัยที่พ่อเป็นผู้ทำนุบำรุงรักษาบ้านเมือง และราษฎรผู้เจ้าของทรัพย์นั้นก็เฉลี่ยเรี่ยไรกันมาให้ เพื่อจะให้เป็นกำลังที่จะหาความสุขคุ้มกับค่าที่เหน็ดเหนื่อย ที่ต้องรับการในตำแหน่งอันสูง คือเป็นผู้รักษาความสุขของเขาทั้งปวง เงินนั้นไม่ควรจะมาจำหน่ายในการที่ไม่เป็น

ประโยชน์ไม่เป็นเรื่อง และเป็นการไม่มีคุณกลับให้โทษแก่ตัว ต้องใช้แต่ในการจำเป็นที่จะต้องใช้ ซึ่งจะเป็นการมีคุณประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นในทางชอบธรรม ซึ่งจะเอาไปกอบโกยใช้หนี้ให้แก่ลูกผู้ทำความชั่วจนเสียทรัพย์ไปนั้น สมควรอยู่หรือ เพราะฉะนั้นจึงต้องว่าไม่ยอมที่จะใช้หนี้ให้โดยว่าจะต้องใช้ให้ก็จะต้องมีโทษเป็นประกัน มั่นใจว่าจะไม่ต้องใช้อีก เพราะจะเข็ดหลาบในโทษที่ทำนั้นจึงจะยอมให้ใช้ได้ ใช้ให้เพราะจะไม่ให้ทรัพย์ผู้อื่นสูญเสียเท่านั้น ใช่จะใช้ให้โดยความรักใคร่อย่างบิดาให้บุตรเมื่อมีความยินดีต่อความประพฤติของบุตรนั้นเลย เพราะฉะนั้นจงจำไว้ตั้งใจอยู่ให้เสมอว่า ตัวเป็นคนจนมีเงินใช้เฉพาะแต่ที่จะรักษาความสุขของตัวพอสมควรเท่านั้น ไม่มั่งมีเหมือนใคร ๆ อื่น และไม่เหมือนกับผู้ดีฝรั่งเลย ผู้ดีฝรั่งเขามั่งมีสืบตระกูลกันมาด้วยได้ดอกเบี้ยค่าเช่าต่าง ๆ ตัวเองเป็นผู้ได้เงินจากราษฎรเลี้ยง พอสมควรที่จะเลี้ยงชีวิตและรักษาเกียรติยศเท่านั้น อย่าไปอวดมั่งอวดมีทำเทียบเทียมเขาให้พุ่งซ่านไปเป็นอันขาด

อีกอย่างหนึ่ง จะนึกเอาเองว่าถึงโดยเป็นหนี้สินลงอย่างไร พ่อจะไม่ใช้หรือจะให้ใช้ก็กลัวต้องทำโทษ คิดว่าเงินทองของตัวที่ได้ปีหนึ่ง ๆ มีอยู่ทั้งเบี้ยหวัดและเงินกลางปี เวลาออกไปเรียนไม่ได้ใช้เงินรายนี้เก็บรวมอยู่เปล่า ๆ จะเอาเงินรายนี้ใช้หนี้เสีย ต่อไปก็คงได้ทุกปี ซึ่งจะคิดอย่างนี้แล้วและจับจ่ายเงินทองจนต้องเป็นหนี้กลับเข้ามานั้น ก็เป็นการไม่ถูกเหมือนกัน เพราะว่าผลประโยชน์อันใดที่จะได้อยู่ในเวลามีพ่อกับเวลาไม่มีพ่อนั้นจะถือเอาเป็นแน่ว่าจะคงที่อยู่นั้นไม่ได้ และยิ่งเป็นผู้ใหญ่ขึ้นก็จะมีบ้านเรือนบุตรภรรยามากขึ้น คงต้องใช้มากขึ้น เงินที่จะได้นั้นบางทีก็จะไม่พอ จะ

เชื่อว่าวิชาที่ตัวไปเรียนจะเป็นเหตุให้ได้ทำราชการ ได้ผลประโยชน์ทัน
ใช้หนี้ก็เชื่อไม่ได้เพราะเหตุที่ตัวเป็นเจ้านาย ถ้าบางทีจะเป็นเวลากีดขัดข้อง
เพราะเป็นเจ้านายนั้นก็จะทำอะไรไม่ได้เลย ถ้าจะหันไปข้างทำมาหากิน
ซึ่งเป็นการยากที่จะทำเพราะเป็นเจ้าเหมือนกันคือไปรับจ้างเขาเป็นเสมียน
ไม่ได้เป็นต้น เมื่อทุนรอนที่มีเอาไปใช้หนี้เสียหมดแล้ว จะเอาอันใดเป็น
ทุนรอนทำมาหากินเล่า เพราะฉะนั้นจึงว่าถ้าจะคิดใช้อย่างเช่นนี้ ซึ่งตัวจะ
คิดเห็นว่าเป็นอันไม่ต้องกวนพ่อแล้วนั้น ก็ยังเป็นการเสียประโยชน์ภายหน้า
มาก ไม่ควรจะก่อให้มีให้เป็นขึ้น

๖. วิชาที่จะออกไปเรียนนั้น ก็คงต้องเรียนภาษาและหนังสือในสาม
ภาษา คืออังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ให้ได้แม่นยำชัดเจนคล่องแคล่ว
จนถึงแต่งหนังสือได้สองภาษาเป็นอย่างน้อย เป็นวิชาหนังสืออย่างหนึ่ง
กับวิชาเลขให้เรียนรู้คิดใช้ได้ในการต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่งนี้เป็นต้น วิชา
สองอย่างที่จำเป็นจะต้องเรียนให้รู้ให้ได้จริง ๆ เป็นชั้นต้น แต่วิชาอื่น ๆ
ที่จะเรียนต่อไปให้เป็นวิชาชำนาญวิเศษในกิจการข้างวิชานั้น จะตัดสิน
เป็นแน่นอนว่าให้เรียนสิ่งใดในเวลานี้ก็ยังไม่ควร จะต้องไว้เป็นคำสั่งต่อ
ภายหลังเมื่อรู้วิชาชั้นต้นพอสมควรแล้ว แต่บัดนี้จะขอตักเตือนอย่างหนึ่ง
ก่อนว่า ซึ่งให้ออกไปเรียนภาษาวิชาการในประเทศยุโรปนั้น ใช่ว่าจะต้อง
การเอามาใช้แต่เฉพาะภาษาฝรั่งหรืออย่างฝรั่งนั้นอย่างเดียว ภาษาไทย
และหนังสือไทยซึ่งเป็นภาษาของตัวหนังสือของตัว คงจะต้องใช้อยู่เป็นนิจ
จงเข้าใจว่าภาษาต่างประเทศนั้นเป็นแต่พื้นของความรู้ เพราะวิชาความรู้
ในหนังสือไทยที่มีผู้แต่งไว้นั้นเป็นแต่ของเก่า ๆ มีน้อย เพราะมิได้สมาคม

กับชาติอื่นช้านาน เหมือนวิชาการในประเทศยุโรปที่ได้สอบสวนซึ่งกันและกันจนเจริญรุ่งเรืองมากแล้วนั้น ฝ่ายหนังสือไทยจึงไม่พอที่จะเล่าเรียน จึงต้องไปเรียนภาษาอื่นเพื่อจะได้เรียนวิชาให้กว้างขวางออก แล้วจะเอากลับลงมาใช้เป็นภาษาไทยทั้งสิ้น เพราะฉะนั้นจะทิ้งภาษาของตัวให้ลืมถ้อยคำที่จะพูดให้สมควรเสีย หรือจะลืมวิธีเขียนหนังสือไทยที่ตัวได้ฝึกหัดแล้วเสียนั้นไม่ได้เลย ถ้ารู้แต่ภาษาต่างประเทศ ไม่รู้เขียนอ่านแปลงเป็นภาษาไทยได้ ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใด ถ้าอย่างนั้นหาจ้างแต่ฝรั่งมาใช้เท่าไร ๆ ก็ได้ ที่ต้องการนั้นต้องให้กลับแปลภาษาต่างประเทศลงเป็นภาษาไทยได้ แปลภาษาไทยออกเป็นภาษาต่างประเทศได้ จึงจะนับว่าเป็นประโยชน์ อย่าตื่นตัวเองว่าได้ไปร่ำเรียนภาษาฝรั่งแล้วลืมภาษาไทย กลับเห็นเป็นการเก่การกี๋อย่างเช่นนักเรียนบางคนมักจะเห็นผิดไปดังนั้น แต่ที่จริงเป็นการเสียที่ควรจะติเตียนแท้ทีเดียว เพราะเหตุฉะนั้นในเวลาที่ออกไปเรียนวิชาอยู่ ขอบังคับว่าให้เขียนหนังสือถึงพ่อทุกคน อย่างน้อยเดือนละฉบับ เมื่อเวลายังเขียนหนังสืออังกฤษไม่ได้ก็เขียนมาเป็นหนังสือไทย ถ้าเขียนหนังสืออังกฤษหรือภาษาหนึ่งภาษาใดได้ให้เขียนภาษาอื่นนั้นมาฉบับหนึ่ง ให้เขียนคำแปลเป็นหนังสือไทยอีกฉบับหนึ่ง ติดกันมาอย่าให้ขาด เพราะเหตุที่ลูกยังเป็นเด็กไม่ได้เรียนภาษาไทยแน่นอนมั่นคง ก็ให้อาศัยไต่ถามครูไทยที่ออกไปอยู่ด้วย หรือค้นดูตามหนังสือภาษาไทยซึ่งได้จัดออกไปให้ด้วย คงจะพอหาถ้อยคำที่จะใช้แปลออกเป็นภาษาไทยได้ แต่หนังสือไทยที่จะเป็นกำลังช่วยอย่างนี้ยังมีน้อยจริง เมื่อเขียนเข้ามาคำใดผิดจะติเตียนออกไปแล้วจงจำไว้ใช้ให้ถูกต่อไปภายหน้า อย่าให้มีความกลัวความกระดากว่า

จะผิด ให้ทำตามที่เต็มความอุตสาหะความแน่ใจว่าเป็นถูกแล้ว เมื่อผิดก็แก้ไปไม่เสียหายอันใด

๗. จงรู้ว่าการเล่าเรียนของลูกทั้งปวงนั้น อาของเจ้า กรมหมื่นเทวงศวโรประการ ได้รับปฏิญาณต่อพ่อว่า จะตั้งใจอุตสาหะเป็นธุระในการเล่าเรียนของลูกทั้งปวง ทั้งในบัจจุบันและภายหน้า พ่อได้มีความวางใจมอบธุระสิทธิ์ขาดแก่กรมหมื่นเทวงศวโรประการเป็นธุระทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในกรุงเทพ ฯ เมื่อมีธุระขัดข้องประการใดให้มีหนังสือมาถึงกรมหมื่นเทวงศ ฯ ก็จะรู้ตลอดได้ถึงพ่อ และกรมหมื่นเทวงศ ฯ นั้นคงจะเอาธุระทำนุบำรุงทุกสิ่งทุกอย่างให้สำเร็จตลอดไปได้ ส่วนที่ในประเทศยุโรปนั้น ถ้าไปอยู่ในประเทศใดที่มีราชทูตของเราอยู่ ราชทูตคงจะเอาเป็นธุระดูแลทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อมีความขัดข้องลำบากประการใดจงชี้แจงความให้ท่านราชทูตทราบ คงจะจัดการได้ตลอดไป เมื่อไปอยู่ในโรงเรียนแห่งใดจงประพฤติการให้เรียบร้อยตามแบบอย่างซึ่งเขาตั้งลงไว้ อย่าเกะกะวุ่นวาย เชื่อตัวเชื่อฤทธิ์ไปต่าง ๆ จงอุตส่าห์พากเพียรเรียนวิชาให้รู้มาได้ช่วยกำลังพ่อเป็นที่ชื่นชมยินดีสมกับที่มีความรักนั้นเถิด ฯ

พระบรมราโชวาท

พระบาทสมเด็จ ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทานแก่นักเรียนเมื่อเสด็จกลับจากประพาสประเทศยุโรป

*เมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐)**

การเล่าเรียนเพื่อจะให้พอแก่ประโยชน์การงานทั้งปวงในเมืองเรานี้ ไม่เป็นสำคัญอยู่แต่ผู้ที่ไปเรียนที่ประเทศยุโรปนั้นเลย เพราะเหตุว่าทางเล่าเรียนของเราในเมืองต่างประเทศนั้น บางทีมากเกินไปกว่าความต้องการ หรือไม่ตรงต่อความต้องการในเมืองเรา แต่ค่าเล่าเรียนนั้นแพงกว่าในเมืองเราเป็นอันมาก ไม่พักกล่าวถึงผู้ที่ไม่มีความอุตสาหะเล่าเรียนนั้นเลย แต่เพียงผู้ซึ่งไม่มีความรู้ในภาษาของตัวเองเสียในเบื้องต้นและทอดธุระเสีย ตั้งหน้าเรียนเอาแบบฝรั่งแท้ บางทีเป็นเหตุให้เสียเวลาและกลับมาทำไม่ได้สะดวกทันที เพราะไม่รู้ภาษาของตัวชัดเจน และไม่รู้ประเพณีบ้านเมืองของตัวอย่างไร นักเรียนบางคนได้ลืมภาษาไทยทีเดียว เพราะฉะนั้นเราจึงได้ตักเตือนนักเรียนเหล่านั้นว่า ให้พึงนึกในใจไว้ว่า เราไม่ได้มาเรียนจะเป็นฝรั่ง เราเรียนเพื่อจะเป็นคนไทยที่มีความรู้เสมอด้วยฝรั่ง เมืองเราเวลานี้ต้องการคนที่มีความรู้ที่จะรับราชการในหน้าที่ต่าง ๆ และประกอบการต่าง ๆ ทั่วไปเป็นอันมาก เพื่อจะให้การปกครองบ้านเมืองและผลสำเร็จแท้จริง และให้ชาติเราเจริญด้วยทรัพย์สมบัติ และ

---

* คัดจาก ประชุมโอวาท ตอนที่ ๑ หมวดศึกษา

วิชาความรู้และการช่างเฟื่องฟุ้งแพร่หลายเสมอเหมือนชาติอื่น การเรียนจึงเป็นข้อสำคัญในความเจริญของบ้านเมืองเป็นอันมาก แต่เป็นการพ้นกำลังที่เราจะคิดส่งนักเรียนไปเล่าเรียนในประเทศยุโรปให้มากตามความต้องการ และเป็นการไม่แน่เลย แท้จริงใช่ว่าคนที่ไปเรียนในยุโรปแล้วจะดีกว่าคนที่เรียนในประเทศเมืองเราไปทั่วทุกคน แต่เราต้องยอมรับว่า ผู้ซึ่งมีสติปัญญาและมีความอุสาหะและไม่ได้ละเลยภาษาของตัวเสีย คงจะดีกว่าที่จะเล่าเรียนอยู่แต่ในเมืองเรา เพราะท่าทางที่จะได้รู้ได้เห็นและผู้ที่จะสอนหาได้ง่ายสะดวกกว่า เพราะฉะนั้นเราขอกล่าวว่า ผู้ที่มีความรู้แต่ชั่วในเมืองเราเองก็ดี หรือเรียนภาษาต่างประเทศด้วยในเมืองเราเองก็ดีมีขึ้นกี่คน นับว่าเป็นผลประโยชน์อันหนึ่งเกิดขึ้นแก่บ้านเมืองและชาติของเราก็มีมาน้อย เพราะฉะนั้นควรที่เจ้าทั้งหลายจะทำตนให้เป็นผู้ที่มีราคาด้วยความรู้ เป็นประโยชน์เกิดขึ้นแก่บ้านเมืองซึ่งเจ้าทั้งหลายได้เกิดแล้ว ไม่ควรจะมีความท้อถอยใจในการเล่าเรียน ภาษาของตัวเองก็ดี ภาษาต่างประเทศก็ดี ในเมืองเรา ๆ ได้คิดอยู่ที่จะอุดหนุนการเล่าเรียนในเมืองเราซึ่งเห็นว่าเป็นเค้ามูลสำคัญของความมั่นคงของพระราชอาณาจักรดังเช่นกล่าวมาแล้ว นักเรียนผู้ใดที่มีความรู้และความสามารถไม่ว่าชาติตระกูลอย่างใด คงจะได้รับความอุดหนุนของเราให้ความรู้ตามสมควรแก่ปัญญาของตน แลได้รับผลอันเกิดแต่ความรู้นั้นโดยไม่มีที่เลือกที่เว้น เพราะฉะนั้นขอให้นักเรียนทั้งหลายอุตสาหะเล่าเรียนด้วยความร่าเริงใจทั่วกันทุกคนเถิด.

พระบรมราโชวาท

พระบาทสมเด็จ ฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทานแก่นักเรียนทพลบพลาทองสนามหลวง

*เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔)**

วิชาเป็นสิ่งสำคัญอันจะหาค่ามิได้ คนเราถึงจะมีกำลังวังชาปานใด ถ้าไม่มีวิชาอยู่แล้ว ก็นับว่าแพ้เปรียบผู้อื่น เพราะการงานโดยมากจะใช้แต่กำลังกายถมลงไปฝ่ายเดียว ย่อมจะไม่สำเร็จไปได้โดยเรียบร้อย ถ้าแม้มีวิชาอยู่บ้างแล้ว ถึงแม้ว่ากำลังกายจะบกพร่องบ้าง ก็ยังไม่สู้กระไร เพราะอาจจะใช้วิชาเป็นเครื่องผ่อนผันให้ใช้กำลังได้ในที่อันถูกอันควร ไม่ใช่ในที่อันไม่จำเป็น กล่าวแต่โดยย่อเท่านี้ก็พอที่จะเห็นได้แล้วว่า การหาวิชาใส่ตัว จะเป็นประโยชน์ดีแก่ตัวได้เป็นอเนกประการ

แต่ขออย่าให้เข้าใจผิด การเรียนวิชาไม่ใช่เฉพาะแต่การเรียนหนังสือ การที่รู้แต่หนังสือเท่านั้นไม่พอเลย เพราะคนเราจะเป็นเสมียนไปหมดทุกคนไม่ได้ จำเป็นต้องมีคนทำการงานหาเลี้ยงชีพทางอื่น ๆ อีกหลายอย่าง เพราะฉะนั้นทุก ๆ คนควรจะนึกดูในใจของตัวว่า จะเป็นอะไรจะหาเลี้ยงชีพทางใดแน่ ถ้าตรองไม่ตกควรปรึกษาหารือผู้ใหญ่ดู เพื่อให้เขาช่วยแนะทางให้บ้าง เมื่อตกลงแน่แล้วว่า จะหาเลี้ยงชีพทางใดต่อไป ก็ควรตั้งหน้าเขม้นขะมักหาวิชาที่จะเป็นประโยชน์แก่การซึ่งตนจะกระทำต่อ

---

* คัดจาก ประชุมโอวาท ตอนที่ ๑ หมวดศึกษา

ไปนั้น มุ่งไว้อย่างใดแล้วไม่ควรย่อท้อ ควรกัดฟันทนความลำบากไปจนตลอดจงได้

ในเวลาที่ยังมีอายุน้อยอยู่เช่นเจ้าทั้งหลายนี้ เป็นเวลาอันสมควรที่จะเล่าเรียน เพราะกำลังกายยังไม่พอที่จะทำการงานจริง ๆ อย่างผู้ใหญ่ได้ แต่ถ้าจะนั่งรออยู่เปล่า ๆ คอยกว่าจะมีกำลังพอทำการงานได้ก็เสียเวลาเปล่า ไม่ควรทิ้งโอกาสให้สูญไป ควรตั้งใจเรียนจริง ๆ อย่าเชือนแชบิดพลิ้ว การบิดพลิ้วนั้น ถึงแม้ผู้ใหญ่เขาจะจับไม่ได้ก็ยังเป็นการผิดอยู่นั่นเอง การที่บิดพลิ้วต้องเข้าใจว่าทำให้เสียประโยชน์ของตนเองนั้นแลยิ่งกว่าอื่น เพราะถ้าบิดพลิ้วมากเท่าใด ก็คงได้วิชาน้อยลงเท่านั้น ผู้ที่ไม่บิดพลิ้วเขาก็จะเดินหน้าเรื่อยไป จะไล่ตามเขาไม่ทัน เลยต้องแพ้เปรียบเขาเรื่อยไปไม่มีที่สุด การเรียนก็ดี หรือการงานที่จะกระทำหาเลี้ยงชีพก็ดี เปรียบเหมือนการแข่งขันกันอยู่เสมอ ถ้าใครเดินตรงไปตามทางเสมอ ไม่เชือนแชแวะเวียนตามทาง ก็คงจะไปถึงหลักชนะได้เร็วกว่าผู้ที่แวะเวียน การเขม้นขะมักเรียนก็เหมือนกัน ผู้ที่เขม้นขะมักเปรียบเหมือนคนเดินเกร็งข้อ ผู้ที่ไม่เขม้นขะมักเหมือนคนเดินทอดน่องย่อมแพ้กันอยู่ในตัว การเกียจคร้าน เป็นข้าศึกของการเรียนอย่างร้ายกาจมาก เป็นโรคร้ายซึ่งนักเรียนทุกคนจะต้องคิดกำจัดเสียจากตัวให้จงได้จึงนับว่าดี

ประการหนึ่งนอกจากการบิดพลิ้วแลเกียจคร้าน สิ่งไรที่จะทำให้กีดแก่ความสะดวกแห่งการเรียน ควรระวัง อย่าประพฤติเลยจึงจะดี การ

ทำเป็นผู้ใหญ่ก่อนเวลาที่ควร เป็นเครื่องทำให้เสียประโยชน์แห่งการเล่าเรียนได้เป็นอันมาก นักเรียนไม่ควรประสงค์เป็นผู้ใหญ่ทำผู้ใหญ่เกินอายุของตน การเป็นผู้ใหญ่ต้องเข้าใจว่าไม่ใช่เป็นไปได้เพราะประพฤติเลียนอย่างผู้ใหญ่ จะเป็นไปได้ต่อเมื่อมีอายุสมควรประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งต้องมีความคิดพอที่จะระวังรักษาตัวเองได้แล้ว จึงจะนับว่าเป็นผู้ใหญ่ได้จริง คนบางคนมีอายุมาก แต่ปราศจากความคิดแลความสามารถก็ไม่มีใครเขาเรียกว่าเป็นผู้ใหญ่ เด็กที่ทำเป็นผู้ใหญ่นั้นไม่มีใครเขาเรียกว่าผู้ใหญ่จริง ๆ เลย เขาเรียกว่าเด็กซุกซน หรือเด็กชั่วเท่านั้น จึงขอแนะนำว่าในเวลาที่อายุยังเป็นเด็กอยู่ ควรยอมเป็นเด็กจริง ๆ ประพฤติตนอย่างเด็กแลคิดอย่างเด็ก อย่าประพฤติหรือคิดเป็นผู้ใหญ่ก่อนเวลาควรตั้งหน้าเล่าเรียนเพื่อเตรียมตัวไว้ เมื่ออายุถึงกำหนดสมควรจะเป็นผู้ใหญ่ก็ให้เป็นผู้ใหญ่ได้จริง ๆ แลให้เป็นผู้ใหญ่อย่างดี ให้มีคนนับหน้าถือตาว่าเป็นผู้ใหญ่ อย่าเป็นสักแต่ว่ามีชื่อเป็นผู้ใหญ่ ไหน ๆ จะเป็นผู้ใหญ่ทั้งทีต้องเป็นผู้ใหญ่ที่ดีจึงควรเป็น

ถึงในการอื่น ๆ ก็เช่นกัน เมื่อจะทำอะไร จะเป็นอะไร ก็ควรมุ่งหมายให้ดียิ่งไว้เสมอ ไม่ควรมักง่ายพอใจง่าย ถ้าตั้งใจไว้ว่าจะทำการอย่างใด ก็ควรมุ่งให้ตนดีกว่าผู้อื่นในทางนั้น อย่าลังเลจับโน่นฉวยนี่การที่จับวาง ๆ ไม่เป็นประโยชน์เลย จะจับอะไรก็จับให้มั่นถือให้มั่น ไม่ควรลืมว่าสิ่งซึ่งอยู่ในมือแล้วดีกว่าสิ่งซึ่งอยู่บนสวรรค์ มะพร้าวผล

เดียวที่ถืออยู่ในมือดีกว่ามะพร้าวทั้งเครือบนยอดไม้ ถ้ามัวไปใฝ่ฝันถึงมะพร้าวบนยอดไม้ ไม่กินผลที่ในมือ บางทีกว่าจะรู้แน่ว่าเก็บบนต้นไม่ถึงแน่แล้ว ก็พอผลในมือจะเน่าเสียเลยต้องอด ที่ควรคือควรใช้มะพร้าวในมือของตนนั้นทำอาหารให้ดีเต็มฝีมือแลกินให้อร่อยอิ่มหนำสำราญ แลคิดหาทางเก็บมะพร้าวบนต้นต่อไปในคราวหน้า ดังนี้เป็นตัวอย่าง การที่รู้จักใช้สิ่งซึ่งอยู่ในมือแล้วให้เป็นประโยชน์มากที่สุดฉะนี้ เป็นองค์ของการเป็นผู้ใหญ่ดีอันหนึ่ง.

895.915
ป 2470
ห.29 น.151ว หม.

พระบรมราโชวาท

พระบาทสมเด็จ ฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทานในการสมาคมนักเรียนซึ่งไปศึกษาอยู่ในประเทศยุโรป

*เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๔**

ในโอกาสที่นักเรียนไทยจะมารวบรวมกันอยู่เป็นสมาคมในปีนี้ เรามีความยินดีขอกล่าวสุนทรพจน์แก่นักเรียนทั้งหลายพอเป็นเครื่องเตือนใจไว้บ้าง

ตัวเราเองได้เคยออกมาศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ รวมเวลาเบ็ดเสร็จถึง ๙ ปีเศษ ฉะนั้นก็หวังว่าคงจะพอทราบได้บ้าง ถึงความเป็นไปของนักเรียนที่จำเป็นต้องออกมาศึกษาอยู่ในประเทศห่างไกลบ้านเกิดเมืองนอนของตน

ในชั้นต้น เมื่อแรกออกมาถึงประเทศยุโรปคงยังมิใคร่รู้สึกความคิดถึงบ้านนัก เพราะกำลังตื่นเต้นในเมื่อเห็นอะไรใหม่ ๆ แปลก ๆ แต่พอได้อยู่เป็นที่เป็นทางแล้ว แลมักจะต้องพลัดพรากจากเพื่อนฝูงโดยแยกกันไปเรียน จึงจะเกิดรู้สึกคิดถึงบ้านขึ้นมา มากบ้างน้อยบ้าง ตามนิสัยใจคอของคนนั้น ๆ ในเมื่อเกิดความคิดถึงบ้านขึ้นเช่นนั้น อาจมีใจกระวนกระวายไปได้ต่าง ๆ แลนักเรียนก็ใช้วิธีแก้ความกระวนกระวายนั้นต่าง ๆ กัน บางคนใช้วิธีเขม้นขะมักในการเรียนยิ่งขึ้น บางคนเล่นกิฬาให้มากขึ้น บางคนนอนรำพึงอยู่เฉยจนกว่าจะถึงเวลาที่ได้หยุดเรียนแล้ว จึงใช้เวลาหยุดนั้นเพื่อเที่ยวสำมะเล

---

* คัดจาก ประชุมโอวาท ตอนที ๑ หมวดศึกษา

วิธีที่ ๑ กับที่ ๒ นั้น ถ้าใช้อย่างใดอย่างหนึ่งมากเกินไป ก็อาจให้โทษ เพราะการเรียนเรื่อยไปไม่ให้เวลาเพื่อสมองได้หยุดหย่อนผ่อนพักบ้าง ย่อมเป็นทางที่ทำให้สมองอ่อนเพลียแลเส้นประสาทพิการ อาจเลยบันดาลให้ความคิดวิปริตฟั่นเฟือนไปในเวลาที่ต้องการใช้ความคิดมากที่สุด ส่วนการเล่นกีฬามากเกินไปก็ไม่เป็นผลดีเหมือนกัน เพราะจะทำให้ใจมุ่งเอาดีเสียแต่ในเชิงเป็นนักกีฬา ไม่ใฝ่ใจในทางศึกษา ในเรื่องนี้ผู้ที่ผักใฝ่ในทางกีฬามักอ้างว่า ตนทำเช่นนั้นก็ไม่ผิดแผกแปลกไปกว่าชายหนุ่มอังกฤษที่รุ่นราวคราวกัน แลว่าอังกฤษเขานิยมนักกีฬา แต่เราไม่ควรลืมเสียว่า เราไม่ใช่อังกฤษ เราเป็นไทยที่ออกมาอยู่ในประเทศอังกฤษเพื่อศึกษาวิชาสำหรับกลับไปทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองของเรา ไม่ใช่ออกมาเพื่อหาชื่อเสียงในทางเป็นนักกีฬา การเรียนกับการเล่นกีฬาควรกระทำไปด้วยกัน แลควรคิดแบ่งเวลาของตนให้เหมาะสำหรับทั้งการเรียนแลการเล่น อย่าให้เหน็ดเหนื่อยในทางใดมากไปกว่าอีกทางหนึ่ง เมื่อได้ใช้สมองในทางศึกษาสมควรแก่เวลาตามที่ครูกำหนดไว้ ควรผ่อนให้สมองได้พักการคิด แลใช้กำลังกายในทางเล่นกีฬาเสียบ้าง เพื่อจะได้ทำให้ร่างกายแข็งแรงอดทนความลำบากแห่งอากาศอันผิดกับเมืองเรานั้นได้โดยไม่ต้องบ่วยไข้ให้เสียเวลาเรียนเปล่า ๆ สรุปความเป็นอันว่า เมื่อเกิดความกระวนกระวายขึ้นเพราะคิดถึงบ้าน ควรใช้วิธีระงับโดยเอาใจใส่ในทางศึกษาแลทางกีฬาตามส่วนที่เหมาะ ตั้งใจให้รู้สึกชอบทั้งในวิชาที่ตนเรียน ทั้งในกีฬาที่ตนเล่น จะเป็นผลดีที่สุดสำหรับสมองแลร่างกายของตน

ส่วนวิธีระงับความกระวนกระวายโดยเที่ยวสำมะเลนั้น คุณไม่มีเลยมีแต่โทษทั้งนั้น นักเรียนอย่าเข้าใจผิดคิดเห็นไปว่า เราเป็นคนแก่ครำ่คร่า จึงพูดโดยไม่เห็นใจชายหนุ่ม ขอจงอย่าลืมว่าตัวเราก็ได้เคยเป็นหนุ่ม แลได้เคยอยู่ในยุโรปเมื่อเวลาเป็นหนุ่มเหมือนกัน เพราะเราเคยเป็นหนุ่มอยู่ในประเทศอังกฤษนี้ เราจึงเคยได้รู้รสมาแล้ว ว่าการเที่ยวสำมะเลเปรียบเหมือนกินของแสลง คือของแสลงนั้นในเมื่อเห็นผู้อื่นเขากินช่างรู้สึกน่าอร่อยเสียจริง ๆ ชวนให้อยากกินบ้าง แลเมื่อเวลากินก็อร่อยจนทำให้เพลิน เลยกินเข้าไปจนเกินกว่าที่ควร จึงให้ผลทำให้ผู้กินป่วยไข้ไปได้มาก ๆ ข้อนี้ฉันใดการเที่ยวสำมะเลก็ฉันนั้น การกินของแสลง ถึงจะมีรสอร่อยปานใด ก็ไม่มีใครยืนยันว่าเป็นของดี แลแม้ผู้กินเองก็รู้ว่าเป็นของที่ไม่ควรกิน หรือเป็นของที่ต้องกินด้วยความระมัดระวังแลไม่ให้มากเกินไป การเที่ยวสำมะเลก็ควรทำใจให้รู้สึกเป็นเช่นเดียวกัน คือถ้าทำใจให้เด็ดเดี่ยวพอที่จะไม่ให้เที่ยวได้นับว่าเป็นดีที่สุด แต่ถึงแม้จะทำใจเด็ดเดี่ยวไปไม่ได้ถึงแก่จะงดทีเดียว อย่างน้อยก็ควรทำใจว่าจะระวังไม่เที่ยวให้มากหรือบ่อยนัก เพราะใคร ๆ จะเถียงไม่ได้เลยเป็นแน่ละว่าการเที่ยวสำมะเลเป็นเครื่องทอนกำลังกายลงได้เป็นอันมาก อีกทั้งเป็นเครื่องทำให้เปลืองทรัพย์อีกด้วย พวกเราออกมาศึกษาในไพรัชประเทศก็ควรต้องจำอย่างคนในประเทศนั้น ๆ บ้างจริงอยู่ แต่ในทางการเที่ยวสำมะเลไม่จำเป็นต้องศึกษาหรือจำอย่างเขาเลย ถ้าต้องการเรียนแต่ในทางเที่ยวสำมะเลละก็ดูไม่จำเป็นเลย ที่จะต้องเสียทรัพย์แลเสียเวลาออกมาเรียนถึงเมืองนอก ในเมืองเราเองก็มีที่เที่ยวเช่นนั้น แลถ้าจะกล่าวกัน

จัง ๆ หญิงไทยก็มีอะไรไม่ผิดกับหญิงชาติยุโรปเลย พวกเราออกมาเรียนในประเทศยุโรปก็เพื่อจะหาวิชาความรู้ ซึ่งไม่สามารถจะเรียนรู้ดีพอในเมืองเราเองต่างหาก ต้องจำลึกไว้เสมอจึงจะถูก ว่าผู้ปกครองของพวกเราส่งพวกเราออกมา โดยยอมลงทุนให้คนละไม่น้อย ไม่ใช่สำหรับให้มาลองดูว่า หญิงชาวยุโรปผิดกับหญิงไทยอย่างไร ผู้ปกครองส่งพวกเราออกมาสำหรับหาวิชาความรู้ความชำนาญเพิ่มเติม เพื่อจะได้กลับเข้าไปช่วยกันทำงานให้เป็นประโยชน์แลบำรุงความรุ่งเรืองแห่งชาติเรา พวกเราก็ควรตั้งใจปฏิบัติให้เป็นไปตามความประสงค์อันนั้น จึงจะนับว่าเราทำตามหน้าที่ของเรา

เมื่อนักเรียนได้อยู่เมืองนอกพ้นยุคแรกไปแล้ว ย่างเข้ายุคที่ ๒ ก็ย่อมจะได้มีเพื่อนฝูงเป็นชาวยุโรปที่ร่วมสำนักเรียนมากขึ้น จึงมีข้อที่ควรเตือนสติขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือในเรื่องพยายามทำตามอย่างชาวยุโรปในทางแต่งตัวเป็นต้น เรื่องนี้ถ้าจะแลดูแต่เผิน ๆ อาจเห็นไม่เป็นการสำคัญ เพราะเป็นการส่วนตัว แต่คนหนุ่มมักจะลืมนึกถึงฐานะของตนในเมื่อยากจะเอาอย่างเพื่อนในทางสวยงาม ฉะนั้นจึงควรเตือนสติบ้าง ก่อนที่จะคิดหาเครื่องแต่งกายอย่างใด ๆ ควรคำนึงถึงฐานะของตนเองว่า เงินมีใช้จ่ายเท่าใด ควรคิดหาเครื่องแต่งกายแต่พอจะมีทุนทรัพย์จับได้จ่ายพอการแต่งกายสำหรับผู้ชาย ควรมุ่งหมายในทางหาความสะดวกแลความหมดจดเรียบร้อยมากกว่าหาความสวยงาม ที่จริงการแต่งกายด้วยเสื้อผ้าที่ฉูดแฉดหรือผาดโผน มหาชนจะนิยมว่าเป็นของดีก็หามิได้ ตรงกันข้ามโดยมากมักจะมีแต่เขานินทาหรือเย้ยหยันให้ว่าเป็นคนบ้าเห่อ ยิ่งพวก

เราเป็นชาวบุรพเทศด้วยก็ยิ่งต้องถูกเขานินทาเย้ยหยันยิ่งขึ้น กลายเป็นคนป่าเถื่อนไม่รู้จักแต่งตัวอย่างสุภาพ ข้อสำคัญอย่างยิ่งที่ควรกำหนดจดจำไว้ คือถึงเสื้อผ้าของตนจะมิได้ตัดที่ร้านอันมีชื่อเสียง แลราคาแพง ๆ ก็ขอให้ได้แก่รูปตัวแลต้องรักษาให้สะอาด เสื้อเชิ้ตแลเสื้อชั้นในนั้นสำคัญมาก ต้องสะอาดจริง ๆ จึงจะควร ขอจงอย่าทำตามอย่างนักเรียนไทยคนหนึ่งซึ่งได้เรียนอยู่ในสมัยเมื่อตัวเราอยู่เมืองนอก นายคนนั้นชอบแต่งอย่างหรูหราผูกผ้าผูกคอแพรสีไม่ซ้ำแต่ละวัน ปั๊กปิ่นเปลี่ยนทุกวัน ใช้กระดุมข้อมือเชิ้ตรูปพรรณแปลก ๆ เสมอ แต่คอกับข้อมือเชิ้ตนั้นบางวันสีเปอนดำจนเกือบเป็นสีเทา คนชนิดนี้ที่เราเรียกว่าคนบ้าเห่อ ขอนักเรียนจงตั้งใจเป็นคนที่เจียมตัวแต่สะอาดเถิด อย่าเป็นคนที่แต่งตัวเพ้อแต่สกปรกเลย เพราะคนชนิดหลังนี้ทำให้ชาวยุโรปดูถูกชาวเราว่าเป็นคนป่าเถื่อน การรักษาความสะอาดในร่างกายแลเครื่องแต่งตัว ไม่เปลืองอะไรมากนักเลย แต่ได้รับผลดีที่มีคนชมว่า น่าคบแลน่ารับเข้าสมาคม ส่วนการแต่งตัวพุ่งเพ้อจนเกินตัวใช้เสื้อผ้าแพงเกินกว่าที่จำเป็น แลใช้เครื่องเพชรพลอยหรือเงินทองประดับ จำเป็นต้องใช้เงินมากด้วยแล้วมิหนำซ้ำได้รับผลร้ายที่มักมีผู้นินทาเย้ยหยัน เป็นของที่ทำไปป่วยการเปล่า ๆ โดยแท้

นอกจากการแต่งตัวยังมีการใช้จ่ายฟุ่มเฟือยในทางอื่น ๆ ซึ่งนักเรียนควรระวังจงมาก ในเมื่อจะจับจ่ายใช้สอยอะไร ๆ เพื่อให้เหมือนเพื่อนฝูงที่เป็นฝรั่ง ควรรำพึงเสียก่อนว่า ฐานะของตนเป็นอยู่อย่างไร เงินที่นักเรียนได้รับจากรัฐบาลหรือจากผู้ปกครอง ต้องเข้าใจว่าได้รับไป

สำหรับใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุดในทางหาความรู้ ไม่ใช่สำหรับหาความสุขส่วนตัวตามอำเภอใจของตน มีนักเรียนบางคนที่มีผู้ปกครอง เช่นบิดามารดาหรือญาติผู้ใหญ่เป็นต้น มักเขียนหนังสือเข้าไปขอเงินร่ำไป การประพฤติเช่นนั้นบางครั้งบางคราวเราไม่ว่า เพราะอาจมีเวลาจำเป็นที่จะต้องจับจ่ายทรัพย์โดยทันด่วนเป็นก้อน เพื่อชำระล้างหนี้สิน หรือเมื่อป่วยไข้เป็นต้น แต่ไม่ควรจะเผลอตัวจนถือเสียว่า ผู้ปกครองเป็นเหมือนขุมทรัพย์ซึ่งจะขุดเท่าใดไม่รู้จักหมด ตรงกันข้าม ควรคิดเห็นว่าผู้ปกครองนับวันมีแต่จะชราลง ในไม่ช้าจะไม่มีกำลังพอที่จะขวนขวายหาทรัพย์สะสมได้อีก ฉะนั้นเราผู้เป็นหนุ่มควรระลึกถึงบุญคุณที่ท่านได้อุปการะมา แล้วสนองคุณโดยช่วยประหยัดทรัพย์ของท่าน ซึ่งเราจะกระทำได้ก็แต่โดยทางทรมานใจของเราเอง มิให้คิดไปในทางใช้ทรัพย์พุ่มเพื่อยเกินกว่าที่จำเป็นแท้ ๆ ต้องนึกว่าเราอดเปรี้ยวไว้กินหวานภายหลังเช่นนั้นดีกว่า นักเรียนบางคนเมื่อถูกตักเตือนเรื่องใช้ทรัพย์พุ่มเพื่อยเกินไป เคยโต้ว่าฝรั่งที่เป็นบุคคลชั้นเดียวกันเขาก็ใช้เช่นนั้น ข้อนี้เราขอตอบว่าฝรั่งถึงเขาจะใช้พุ่มเพื่อยสุรุ่ยสุร่ายจนหมดตัว เขายังตกอยู่ในฐานะอันดีกว่าพวกเรา เพราะถึงเขาจะขัดสนข้นจน เขาก็ยังอยู่ในบ้านเมืองของเขาเอง แต่ส่วนเราสิไปอยู่ห่างไกลบ้านเมืองแลญาติพี่น้อง จะต้องไปเป็นคนจนอยู่ในท่ามกลางชนที่ไม่ใช่ร่วมชาติกับเรา จะหวังพึ่งพาอาศัยก็หาถนัดไม่ นับว่าเราตกอยู่ในที่เสียเปรียบมากทีเดียว ฉะนั้นจึงควรคำนึงดูให้จงดี อย่าประมาท

ข้อสำคัญยังมีอยู่อีกข้อหนึ่ง ซึ่งเราเห็นว่าควรเตือนใจนักเรียนไว้ คือเรื่องมีภรรยาเป็นหญิงชาติยุโรป เราขอกล่าวโดยย่อว่า เราได้สังเกตมาหลายรายแล้ว ไม่เห็นว่าเป็นสุขร่วมกันไปได้ยืดยาวเลย ทั้งนี้เป็นเพราะสภาพทั้งปวงแห่งประเทศยุโรปกับเมืองเราผิดกันมากนัก ฉะนั้นหญิงชาวยุโรปที่แต่งงานกับคนไทยออกไปอยู่เมืองไทย จึงมักจะทนอยู่มิใคร่ได้นาน มักต้องเวียนกลับออกมายุโรปอีกเนือง ๆ ในชั้นต้นก็คงจะนาน ๆ กลับมาทีหนึ่ง แต่ต่อมาก็ต้องกลับถี่เข้าทุกที ซึ่งเป็นการเปลืองทรัพย์ของผัวไม่น้อย นอกจากนี้มีข้อทำให้เดือดร้อนรำคาญใจซึ่งกันและกันเป็นนานัปการสิ่งละอันพรรณละน้อย แต่สะสมเข้าไม่ช้าก็เป็นก้อนใหญ่เหมือนดินพอกหางหมู จนถึงแม้จะต้องทนอยู่ไปด้วยกันเพราะสงสารลูก ก็มิได้อยู่โดยปรองดองรักใคร่กัน เมื่อได้เห็นผลร้ายมาหลายรายแล้วเช่นว่ามานี้ ทั้งประกอบกับข้อที่จะต้องทนความนินทา ทั้งจากชาวยุโรปและชาวเราเอง เพราะทั้งฝรั่งทั้งไทยไม่นับถือผู้ที่แต่งงานกับชนต่างชาติ จึงเห็นว่าการที่มีเมียฝรั่งเป็นของที่นักเรียนไทยไม่น่านึกเลย

ในที่นี้เราไม่ตั้งใจจะกล่าวถึงการเมือง แต่ก็จำเป็นจะต้องกล่าวสักนิดหน่อย เพราะเนื่องด้วยการเตือนใจนักเรียน ในเวลาที่เข้าไปอยู่ในสถานศึกษา ย่อมมีเวลาที่จำเป็นอยู่บ้างที่จะต้องฟังเขาสนทนากันถึงการเมือง เราขอเตือนสตินักเรียนว่า จะได้ยินได้ฟังอะไรก็ตาม ก่อนที่จะรับรองเอาเป็นของดีแลน่านิยม ควรตั้งปัญหาแก่ตนเองเสียก่อนว่า (๑) ลัทธิหรือวิธีการอย่างนั้น ๆ จะเหมาะแก่คนไทยหรือไม่ ? (๒) สภาพแห่งเมืองไทยในเวลานี้ จะควรใช้ลัทธิหรือวิธีการอย่างนั้น ๆ ได้

หรือยัง ? (๓) ถ้าจะใช้ลัทธิหรือวิธีการอย่างนั้น ๆ จะเป็นประโยชน์แก่ชนหมู่มากทั่วไป หรือจะเป็นประโยชน์แต่สำหรับตัวเราแลพวกพ้องของเราที่เป็นหมู่น้อย ? ถ้ายังตอบปัญหาทั้งสามข้อนี้ไม่ได้ด้วยความแน่ใจละก็ อย่าเพ่อรับรองว่าลัทธิหรือวิธีการนั้น ๆ เป็นของดีแลน่านิยม อย่าลืมว่าสภาพของประเทศยุโรปกับเมืองไทยผิดกันอยู่ ฉะนั้นสิ่งซึ่งเป็นคุณสำหรับเขาอาจเป็นโทษสำหรับเราได้ เรากล่าวเพียงเท่านี้เชื่อว่าพอแล้วสำหรับเตือนสติผู้ที่มุ่งดี

ในที่สุดเราขอเตือนนักเรียนว่าเจ้าทั้งหลายเป็นไทย อย่าดูถูกชาติของตน เพราะการดูถูกชาติของตนก็เท่ากับประกาศว่าตนเองเลว ชนทุกชาติต้องมีทั้งคุณแลโทษระคนอยู่ในสันดาน ชาติใดจะดีล้วนหรือชาติใดจะเลวล้วนนั้นหามิได้ ของดีของชาติไทยเราก็มีอยู่มาก ชาวเราควรตั้งใจถนอมคุณสมบัติแลลักษณะอันดีของชาติเรา ไม่ควรยอมว่าชาติเรามีแต่เลวทรามสู้เขาไม่ได้ แล้วแลมุ่งคิดแต่ในทางที่จะหาประเพณีแบบแผนจากเมืองนอกมาลบล้างของเก่าที่เรามีอยู่แล้ว บุคคลที่ไม่มีความคิดหรืออุปนิสัยของตนเอง คอยแต่เอาอย่างผู้อื่นเรื่อยไปทุกท่า เป็นผู้ที่ไร้คุณสมบัติแลถึงหากจะบริบูรณ์ด้วยรูปสมบัติแลโภคสมบัติ ก็หาได้รับความสรรเสริญของบัณฑิตไม่ ข้อนี้ฉันใด ชาติที่ไร้ประเพณีแบบแผนอันใช้ต่อเนื่องมาแต่โบราณ อันทำให้ชนภายนอกสังเกตเห็นแล้วจักได้ว่าเป็นชาติหนึ่งต่างหากก็ย่อมจะถูกโลกดูถูกแลถูกเขาเย้ยหยันฉันนั้น ฉะนั้นเราขอเตือนนักเรียนทั้งหลายให้รำพึงว่า อนาคตของชาติไทยอยู่ในมือของพวกเราทั้งหลายส่วนหนึ่ง เพราะผู้ที่ทะนุบำรุงเมืองไทยแลชาติไทยอยู่ในเวลานี้ นับวัน

นับแต่จะชราลงทุกที ใกล้ความตายเข้าไปทุกที ต้องหวังอยู่ในพวกเจ้าผู้ที่จะได้เข้ามาช่วยส่งเสริมเพิ่มกำลังขึ้นอีกในอนาคตกาล เราขอเตือนเจ้าทั้งหลายด้วยถ้อยคำซึ่งเราได้แต่งไว้เป็นคำพูดของพระร่วงในละคอนพูดเรื่อง “พระร่วง” เป็นคำกลอนดังต่อไปนี้

◎ คณะใดศัตรูผู้ฉลาด หมายมาดทำลายให้เร็วรี่
ก็ยุแยกให้แตกสามัคคี เช่นกษัตริย์ลิจฉวีวงศ์โบราณ
พราหมณ์ผู้เดียวรับใช้ไปยุแหย่ สาระแนยุญาติให้แตกฉาน
จนเวลาศัตรูจู่ไปราญ มัวเกี่ยงกันเสียการเสียนคร
ฉะนั้นไซร้ขอไทยจงร่วมรัก จงร่วมสมัครสโมสร
เอาไว้เผื่อเมื่อมีไพรีรอน จะได้สัดสกรได้เต็มแรง
ไทยรวมกำลังตั้งมั่น จะสามารถป้องกันขันแข็ง
ถึงแม้ว่าศัตรูผู้มีแรง จะหมายยุทธ์แย้งก็ปลาดไป
ขอแต่เพียงไทยเราอย่าผลาญญาติ ร่วมชาติร่วมจิตเป็นข้อใหญ่
ไทยอย่ามุ่งทำลายไทย จงพร้อมใจพร้อมกำลังระวังเมือง
ให้นานาภาษาเขานิยม ชมเกียรติยศฟูเฟื่อง
ช่วยกันบำรุงความรุ่งเรือง ให้ชื่อไทยกระเดื่องทั่วโลกา
ช่วยกันเต็มใจใฝ่ผดุง บำรุงทั้งชาติศาสนา
ให้อยู่จนสิ้นดินฟ้า วัฒนาเถิดไทย ไชโย ฯ

พระราชเสาวนีย์

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ

พระราชทานในการเปิดโรงพยาบาลปัญจมาธิราชอุทิศ มณฑลอยุธยา*

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระคุณแก่กรุงสยาม แลประชาชนพลเมืองของพระองค์มาประการใด ๆ บ้าง ก็ไม่พักจะต้องกล่าวให้ยืดยาวในเวลานี้ เชื่อว่าท่านทั้งหลายผู้เป็นข้าราชการแลพลเมืองทั้งปวง คงจะซึมอยู่ในศิรเกล้าทุกถ้วนหน้าแล้ว เพราะฉะนั้นข้าราชการแลประชาชนในมณฑลกรุงเทพทวาราวดี จึงได้แสดงความกตัญญูกตเวทีให้เป็นที่ระลึกถึงพระคุณจนเป็นสิ่งปรากฏแก่จักษุในบัดนี้ ความกตัญญูกตเวทีนี้แม้มีอยู่ในดวงจิตของผู้ใดแล้ว ก็ไม่เป็นที่สงสัยว่าผู้นั้นจะไม่ถึงซึ่งประโยชน์สุขให้ปรากฏแก่ตน ในเมื่อได้พิเคราะห์ให้ถ้วนถี่ในความเป็นไปในปัจจุบันภพแห่งตน เพราะฉะนั้นเมื่อเห็นความกตัญญูกตเวทีของประชาชนในส่วนหนึ่งของกรุงสยาม ซึ่งแบ่งออกเป็นมณฑลกรุงเก่าจำพวกหนึ่งได้สำแดงให้ปรากฏในครั้งนี้ จึงเป็นที่ยินดีว่าชนทั้งหลายเหล่านี้คงจะถึงซึ่งประโยชน์สุขเป็นแท้ ในเวลาเมื่อทำราชการแลหาเลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบธรรม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ผู้เป็นพระบิยมหาราชเจ้าของเราทั้งหลายนั้น ถึงแม้พระองค์ได้เสด็จละเราทั้งหลายไปโดยธรรมดาโลกซึ่งจำจะต้องเป็นดังนี้ด้วยกันทั่วหน้า แลให้

---

* คัดจาก ประชุมโอวาท ตอนที่ ๒ หมวดบริหาร

เราท่วมไปด้วยความโศกแลอาลัยถึงพระองค์อยู่ไม่วาย ด้วยเหตุพระองค์ทรงพระคุณแก่กรุงสยาม แลประชาชนพลเมืองของพระองค์เป็นอเนกประการ ย่อมทราบอยู่ทั่วกันแล้ว ถึงฉะนั้นพระองค์ก็ได้ทรงตั้งรัชทายาทพระบิยราชโอรสของพระองค์ไว้ให้สืบสนองพระองค์ เพื่อปกครองพระราชอาณาจักรแลไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขสถาพรเหมือนดังพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่ เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายผู้เป็นข้าราชการแลประชาชนพลเมืองดีของกรุงสยามในมณฑลกรุงเก่านี้ เมื่อมีความจงรักภักดีแลกตัญญูกตเวทีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระบิยมหาราชของเราแล้ว จงอย่าได้เผลอลืมภักดีต่อพระบิยมหาราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นรัชทายาทของพระองค์ คือพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลยราชราไชศวรรย์สืบสนองพระองค์มาได้ ๒ ปีนี้ ซึ่งเธอได้มีพระราชหฤทัยเป็นแน่นอนว่า จะจำเริญรอยพระยุคลบาทแห่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ ที่จะทำนุบำรุงกรุงสยามแลประชาชนพลเมืองให้มีความเจริญรุ่งเรืองสมควรแก่กาลสมัย เพราะฉะนั้นขอให้ข้าราชการแลประชาชนในมณฑลกรุงเก่า ซึ่งได้แสดงน้ำใจอันดีปรากฏแล้วในครั้งนี้ จงได้ตั้งใจทำราชการโดยชอบด้วยสุจริต แลหาเลี้ยงชีพในทางชอบธรรมทุกประการ จะได้เป็นข้าราชการดีซึ่งมีคำกล่าวมาแล้วว่า กรุงสยามยังไม่สิ้นคนดี ฝ่ายประชาชนจะได้เป็นพลเมืองดีให้สมพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัว ซึ่งเราทั้งหลายได้ทราบกันอยู่แล้วว่า พระองค์พอพระราชหฤทัย ที่จะบำรุงพระราชอาณาจักรแลไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้เจริญขึ้นเสมอ เพื่อเป็นปฏิบัติบูชาแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบิยมหาราชของเรา ที่ได้เสด็จล่วงลับไปเสวยสุขในปรโลกแล้ว แลให้สมพระราชประสงค์พระเจ้าแผ่นดินที่ได้สืบสนองพระองค์ ซึ่งมีพระราชหฤทัยเหมือนสมเด็จพระบรมชนกนาถ เมื่อชนทั้งหลายมีน้ำใจยินดีในทางประพฤติชอบ ต้องพระราชหฤทัยพระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองตนแล้ว ความเจริญสุขสมบัติก็คงจะมาถึง แลบ้านเมืองของชาติไทยก็คงจะเจริญสมบูรณ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยลำดับไม่ต้องสงสัย.

อนุศาสน์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ทรงแสดงแก่กองเสือป่า ในวันถือน้ำเข้ากอง

*เมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๐**

อันสิ่งที่เป็นรูปธรรมเห็นปรากฏอยู่ในโลกทุกอย่าง ที่สุดจนไม้โลหะแลศิลา ล้วนเกิดขึ้นแต่ของเล็ก ๆ ควบคุมกันเข้า แลมีแรงสมานกันในตัวเองคุมไว้มิให้กระจัดกระจาย จักชี้ตัวอย่างพอเห็นง่ายในสิ่งที่เราเกี่ยวข้องอยู่ เช่นร่างกายแลเรือ ธาตุทั้งหลายประชุมกันเข้าเป็นอวัยวะนั้น ๆ แลอวัยวะนั้น ๆ รวมกันเข้าเป็นร่างกาย อวัยวะทั้งหลายนั้นต่างมีหน้าที่ทำธุระ เพื่อบำรุงกายให้เป็นไปสะดวก ความสามัคคีของอวัยวะเหล่านั้นเป็นกำลังยังร่างกายให้ตั้งอยู่ด้วยดี ถ้าขาดความสามัคคีเช่นนั้น ร่างกายก็ไม่เป็นไปสะดวก อาจถึงวิบัติก็ได้ ฯ อีกอย่างหนึ่ง คนทั้งหลายเดินทางไปในเรือลำเดียวกัน ย่อมมีสุขทุกข์แลสมบัติวิบัติเป็นอันเดียวกัน โดยฐานที่เกี่ยวกับเรือลำเดียวกัน หากจะเกิดภัยอันตรายอันใดอันหนึ่ง ตั้งแต่อดอยากถูกคลื่นลมจนถึงเรือล่มจมเป็นที่สุด เขาทั้งหลายก็ถูกร่วมกัน หากจะได้ความสุขสบาย ตั้งแต่ไม่อัตคัดขัดสน คลื่นลมเรียบเดินทางสะดวก จนลุท่าขึ้นโดยเกษมเป็นที่สุด เขาทั้งหลายก็ได้ร่วมกัน ความพรักพร้อมกันทำหน้าที่ของตนแห่งคนในเรือ เป็นกำลังแห่งความสวัสดีของการเดิน

---

* คัดจากประชุมโอวาท ตอนที่ ๒ หมวดบริหาร

เรือนั้น ฯ แม้ชุมนุมชนผู้อยู่เป็นปึกแผ่นแน่นหนาแลเกิดพืชสืบพันธุ์มา อันเรียกว่าชาติก็เป็นดุจกัน มีสุขทุกข์แลสมบัติวิบัติเนื่องด้วยกัน โดยฐานที่เกี่ยวกับชาติ หากเกิดจลาจลภายใน หรือศัตรูภายนอกมาย่ำยี บ้องกันไว้ไม่อยู่ก็ย่อมถึงความพิบัติร่วมกัน ถ้าสามารถบ้องกันไว้ได้ ก็รอดด้วยกัน อีกฝ่ายหนึ่ง ถ้าช่วยกันทำนุบำรุงความเจริญสมบูรณ์ก็ย่อมมีทั่วถึงกัน ความสามัคคีร่วมใจกัน ย่อมเป็นกำลังแห่งความตั้งยั่งยืนแห่งชาติ ถ้าขาดสามัคคี ชาติก็มีแต่จะเสื่อมทราม จนถึงความพินาศก็อาจเป็นได้ ฯ แมลงผึ้งแม้เป็นสัตว์ตัวน้อย ก็ควรเป็นอุทาหรณ์ของมนุษย์ ในการบ้องกันแลบำรุงฝูงของมัน ฯ เหตุดังนั้น ท่านทั้งหลายควรถือชาติเป็นสำคัญยิ่งกว่าตน แม้คนผู้หนึ่ง ๆ เป็นเพียงแต่กะผีกแห่งชาติ แต่รวมกันเข้ามาก ๆ ก็อาจทำให้เสื่อมหรือให้เจริญได้อยู่ จึงควรช่วยกันอุดหนุนชาติของตนไว้ เพื่อทรงความเป็นไทยสมชื่อ ไม่ควรรักชีวิตของตนยิ่งกว่ารักชาติ เพราะชีวิตของบุคคลเป็นแต่กะผีกอันหนึ่งแล้วก็จะดับไป หากจะถือว่ายังจะสืบวงศ์ไปได้ ก็ไม่ยั่งยืนอยู่ได้เหมือนชาติ จึงควรถนอมชาติให้มากกว่า ฯ

แลชาตินั้นจำต้องมีหัวหน้าผู้ชักนำให้ดำเนินไปในกิจการ เหมือนร่างกายแลเรือที่กล่าวเปรียบไว้ข้างต้น ร่างกายก็ย่อมมีใจเป็นผู้ชักนำ เรือก็ย่อมมีนายท้ายเรือเป็นผู้บัญชาการ หัวหน้านี้แล เรียกว่าพระราชา หรือพระเจ้าแผ่นดิน ชาติที่ขาดหัวหน้าย่อมเป็นเหมือนร่างกายที่ปราศจาก

จิต แลดุจเรืออันหาผู้บัญชาการมิได้ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้ พระเจ้าแผ่นดินย่อมเป็นสง่าของชาติ ทำให้มีอำนาจเป็นที่นับถือแลยำเกรงของชาติอื่น ๆ ผู้ถือชาติเป็นสาคญู ควรถือพระเจาแผนดนเปนสาคญูดวยเหมือนกน แลควรปลงใจกระทำตามพระราชบัญชาด้วยความสวามิภักดิ์ ๆ มดแม้เป็นสัตว์ตัวน้อย ก็ยังควรเป็นอุทาหรณ์ของหมู่มนุษย์ ในการร่วมฉันทะแลกระทำตามหัวหน้าของมัน ๆ เหตุดังนั้น ท่านทั้งหลายผู้เป็นพศกนิกรควรมีความสามิภักดิ์ในสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินของตน ตั้งใจรับราชการฉลองพระเดชพระคุณโดยเต็มกำลังเคารพเชื่อฟังพระราชโองการ ไม่พึงเห็นประโยชน์ตนเป็นใหญ่กว่า เมื่อถึงเวลา แม้ชีวิตก็ไม่พึงคิดเสียดาย ๆ อีกฝ่ายหนึ่งสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ย่อมเป็นเหมือนศีรษะของชาติ พวกพศกเป็นเหมือนอวัยวะอันเหลือมีมือแลเท้าเป็นต้น อวัยวะอื่นมาวิกลเสียหาย ผลอันร้ายก็พลอยมีถึงศีรษะด้วย จึงควรทรงสำคัญเห็นประโยชน์ของพศกนิกร เป็นเช่นกับประโยชน์แห่งพระองค์ ๆ อนึ่ง พระองค์เป็นนายกผู้นำชนทั้งหลายในกิจการ เป็นเหมือนใจอันครองกายแลนายเรือผู้บัญชาการเดินเรือ ถ้าใจปราศจากสติสัมปชัญญะ ก็อาจนำกายให้ประพฤติผิดทาง นายเรือเลินเล่อก็อาจพาเรือไปอับปางให้เสียชีวิตของคนทั้งหลาย พระเจ้าแผ่นดินก็เหมือนกัน อาจนำประชาราษฎรให้ได้สุขหรือทุกข์ เหตุพระราชจรรยา จึงควรทรงพระราชดำริแลอำนวยพระราชกรณียะโดยรอบคอบ ให้สมแก่เป็นที่วางใจของเขาทั้งหลาย

แลหมู่นั้นแม้ได้พระเจ้าแผ่นดินเป็นหัวหน้าเช่นนั้นแล้ว ก็ยังควรมีคุณธรรมคุ้มครองรักษา จงเห็นแต่เพียงตระกูลก่อนเถิด ตระกูลที่จำเริญขึ้นได้ก็ดี ที่รุ่งเรืองอยู่ก็ดี ย่อมมีคุณธรรมคุ้มครองรักษา ตั้งแต่ได้รับความผึกหัดอันดีเป็นต้นไป ถ้าไร้คุณธรรมย่อมตกต่ำหรือตั้งอยู่ไม่ได้ทีเดียว ฯ ชาติก็เหมือนกัน ที่บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมย่อมจำเริญ ที่ไร้คุณธรรมย่อมตกต่ำเลวทราม ย่อมถึงความพินาศเป็นที่สุด ฯ จงเห็นตัวอย่างในดินแดนที่พวกคนขาวไปตั้ง ชาติเจ้าของถิ่นเดิมย่อมร่อยหรอไปทุกทีจนสาบสูญไป ในที่สุดถึงยังตั้งอยู่ได้ ก็ตกอยู่ในอำนาจของชาติอื่น เมื่อกล่าวถึงคุณธรรมก็ต้องยกศาสนาขึ้นเป็นใหญ่ แต่คนผู้ไม่ได้สนใจในทางศาสนา จะพึงเห็นไปว่า ศาสนานั้นเป็นคำสอนที่บัญญัติขึ้นในยุคคนยังเขลา สำหรับล่อหรือขู่คนให้กระทำตามประสงค์ มาภายหลังย่อมเป็นสิ่งกีดขวางแห่งความเป็นไปสะดวกของคนทั้งหลาย ถ้าเข้าใจดังนี้ก็เหมือนเห็นผู้ใหญ่ผู้ทำประโยชน์ให้ในคราวหนึ่ง แต่ล่วงสมัยมาแล้วว่าอยู่ก็ดี เป็นความเข้าใจมิชอบ ฯ คนผู้ไม่รู้จักเลือกถือสาระแห่งศาสนามัวจะกระทำให้ได้ดังบัญญัติแลกิจวัตรที่ว่าไว้ แต่ขัดต่อกาละเทศะของตนหรือกระทำไม่เหมาะแก่ภูมิของตน เช่นเป็นคฤหัสถ์ แต่จะประพฤติให้เหมือนพระ เช่นนี้ย่อมไม่ได้ประโยชน์อยู่เอง ไม่เฉพาะศาสนา ถึงการงานอื่น ๆ ก็เหมือนกัน การทำไม่เหมาะแก่กาละเทศะแลภูมิของตน แม้เป็นการที่ชอบที่คนพอใจ ก็หาให้ผลอันดีไม่ ฯ หัวใจแห่งศาสนานั้น ก็คือความใคร่จะประพฤติในทางที่ชอบ ซึ่งตนเห็นว่าเป็นถูก แม้หากประพฤติ

ดังนั้น จะไม่เกิดผลงามภายนอก หรือซ้ำกลับจะได้ทุกข์ร้อน ก็กล้าทนประพฤติได้ แลความไม่พอใจจะประพฤติในทางที่ผิด ผืนความรู้สึกของตน แม้หากไม่กระทำดังนั้นภัยอันตรายจะมีแก่ตน ก็กล้าทนได้ น้ำใจเช่นนี้ยังบุคคลให้สมัครประพฤติความดียั่งยืนเสมอไป เหตุดังนั้น ท่านทั้งหลายจึงควรเคารพในพระศาสนา แต่ควรรู้จักเลือกสาระประพฤติให้เหมาะแก่กาละเทศะแลภูมิของตน ฯ

ท่านทั้งหลายคงดำริเห็นข้อความที่กล่าวมา กว้างขวางลึกซึ้งหรือแต่โดยเอกเทศตามสติปัญญาของตน จึงเข้าสมาคมกันเป็นกองพลสมัครอันมีนามว่า กองเสือป่า แลปฏิญญาว่าจะรักษาชาติแลพระพุทธศาสนา ที่เป็นเหล่าพศกจะซื่อสัตย์สวามิภักดิ์ในพระเจ้าแผ่นดินของตน แลสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า จะทรงซื่อตรงแลอภิบาลเหล่าชนผู้เป็นพศกดุจกัน เช่นนี้จัดว่าเป็นความดีนักหนา ท่านทั้งหลายควรคงอยู่ในความสัตย์ปฏิญญาของตนเสมอไป ความสัตย์นั้น สมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายทรงสรรเสริญไว้หลายประการ คือความสัตย์เป็นยอดของรสทั้งหลาย ฯ คนผู้รักษาความสัตย์ย่อมได้เสวยความอิ่มใจว่าตนประพฤติสมควรซึ่งเรียกว่าธรรมปีติ ย่อมได้ความชื่นบานยิ่งกว่าเสพรสทั้งหลายอื่น ฯ คนผู้รักษาสัตย์ย่อมได้เกียรติยศมีผู้สรรเสริญ ฯ ความสัตย์เป็นคุณที่ไม่ตาย ถึงชีวิตดับไปแล้ว ชื่อเสียงยังคงอยู่ ฯ ความสัตย์ย่อมเป็นคุณสำคัญของชนทั้งหลายผู้นับเนื่องในชุมนุม ถ้าขาดความ

สัตย์เสียแล้วชุมนุมก็ตั้งอยู่ไม่ได้ นอกจากนี้ควรมีความซื่อตรงในกันแลกัน เฉพาะบุคคล มีคำนิพนธ์สรรเสริญความซื่อตรงว่า ชนผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ย่อมคลาดแคล้วจากภัยอันตราย หาคนทำร้ายมิได้ จะไปข้างไหนย่อมไม่อดอยาก มีผู้ต้อนรับทั่วทิศ เข้าที่ประชุมก็ย่อมได้ความยินดีมีคนนับถือ ที่เป็นคนสามัญเลี้ยงปศุสัตว์ ๆ ก็ย่อมเกิดมากหลาย ทำนาก็ย่อมได้ผลดี ที่อยู่ในชั้นสูงย่อมเป็นที่เคารพนับถือแลเป็นที่พึ่งของคนทั้งหลาย ตกว่าเป็นคนมีสิริ ๆ ไม่ละทิ้งเสีย มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นเบื้องหน้า ฯ ขอย่นกล่าวว่าความสัตย์เป็นคู่กับชีวิต ไร้ความสัตย์ชีวิตก็ไม่มีผล ฯ มีธรรมภาษิตสอนไว้ว่า พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะแห่งร่างกาย ที่สำคัญไว้ ถึงอวัยวะก็พึงยอมสละเพื่อรักษาชีวิตไว้ ทั้งทรัพย์ทั้งอวัยวะแม้ทั้งชีวิตด้วย ก็พึงยอมสละทั้งนั้นเมื่อระลึกถึงธรรม นี้เป็นคำสอนอันชอบ ที่ท่านทั้งหลายควรใส่ใจ.

พระโอวาท

สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต

ประทานในการพิธีเข้าประจำหน่วยอนุสภากาชาด

ที่โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย

เมื่อวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๖ *

ผู้ที่เกิดมาแล้วมิได้ทำประโยชน์ให้แก่ใครเลย ชื่อว่าเกิดมารกโลกเกิดมาเสียเปล่า แต่ว่าบุคคลเช่นนี้ย่อมมีได้เป็น ๒ จำพวกต่างกัน คือพวกหนึ่งเป็นคนสามารถเลี้ยงตนได้หรือถึงแก่เป็นผู้บริบูรณ์พูลสุขทุกอย่างไม่ต้องพึ่งใคร แต่ก็เกียจคร้านตระหนี่ใจคอคับแคบหาความสุขใส่ตนถ่ายเดียว ไม่ทำประโยชน์ให้แก่ใคร ไม่เกื้อกูลใคร ไม่ยอมให้ใครพึ่งพำนักตน เช่นนี้ชื่อว่าเกิดมารกโลกโดยแท้ ไม่สมควรได้รับความเกื้อกูลแต่ใครเลย อีกพวกหนึ่ง ไม่ทำประโยชน์ให้แก่ใครก็จริงแต่เป็นเพราะไร้กำลังความสามารถ เช่นกายใจวิกลวิการชั่วคราวหรือเป็นนิตย์แต่กำเนิดหรือโดยวิบัติเหตุโรคภัย หรือเพราะตนเองยากจนค่นแค้นสิ้นไร้ไม้ตอก เนื่องมาแต่เหตุอันพ้นวิสัยจะก้าวล่วงเสียได้ คนจำพวกหลังนี้แม้จะเลี้ยงชีวิตตนเองก็ทั้งยากแล้ว จะหวังให้ทำประโยชน์แก่ผู้อื่นย่อมไม่ได้อยู่เอง แม้จะตกเป็นคนรกโลกก็เป็นด้วยความจำเป็นอันเขาไม่สามารถแก้ไขได้ จึงอยู่ในฐานะควรสมเพชเวทนาแลควรได้รับเกื้อกูลของชุมนุมชน แลบางคนเมื่อได้รับความเกื้อกูลแล้ว อาจพ้นจากฐานะเช่นนั้นกลายเป็นคนสามารถทำประโยชน์แก่ชุมนุมชนด้วยก็ได้

---

* คัดจากประชุมโอวาท ตอนที่ ๑ หมวดศึกษา

ส่วนการเกื้อกูลนั้น แม้ทำแก่กันเป็นระหว่างบุคคลต่อบุคคลย่อมไม่ได้กำลังแรงเท่าทำร่วมกันเป็นหมู่คณะ ออกแรงออกทรัพย์แม้คนละเล็กละน้อยตามความสามารถก็อาจจะทำผลได้มาก อนึ่งการร่วมกันคิดเกื้อกูลย่อมจะได้ผลเป็นกิจลักษณะดีกว่า คือความเกื้อกูลนั้นจะได้แก่ผู้ควรได้แลจักเป็นไปในทางที่ได้ประโยชน์แก่ผู้รับเกื้อกูลแลแก่ชาติ เช่นนายจ้างเกื้อกูลแก่ลูกจ้างด้วยการให้สินจ้าง ฝ่ายลูกจ้างก็ปฏิการะตอบด้วยแรงงานฉะนี้ ไม่เป็นการเกื้อกูลโดยตรง เพราะถ้อยที่ได้รับประโยชน์แลกเปลี่ยนซึ่งกันแลกัน หรือเช่นคนที่ยากจนเพราะความชั่ว เช่นเพราะสูบฝิ่นกินเหล้าอันหาประโยชน์มิได้ เราเกื้อกูลให้เงินทองก็เอาไปใช้เพื่อได้ทำการชั่วนั้นอีกเท่านั้น เช่นนี้ชื่อว่าเป็นความเกื้อกูลในทางที่ผิด แต่ถ้าเราสามารถเกื้อกูลให้เขาละจากความประพฤติเช่นนั้นก็กลับเป็นความเกื้อกูลแท้ แลเป็นไปในทางที่ชอบ.

พระโอวาท

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ประทานในการพิธีเข้าประจำหน่วยอนสภากาชาด

ที่โรงเรียนมัธยมวัดโสมนัส

*เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๖๖**

ท่านทั้งหลายที่เข้ามาเป็นนักเรียนอยู่ในโรงเรียนด้วยเหตุใด ความข้อนี้พึงเข้าใจว่า เพื่อตระเตรียมตัวสำหรับเมื่อเติบใหญ่ภายหน้าจะได้สามารถประกอบการเลี้ยงตนเองได้ด้วยกำลังของตน ไม่ต้องพึ่งผู้อื่นเขาเลี้ยงโดยไม่จำเป็น ยิ่งกว่านั้นอีก เมื่อเติบใหญ่ต่อไปข้างหน้าในเวลาผู้ซึ่งได้อุปการะเลี้ยงดูเรามา เช่นบิดามารดาของเราแก่ชราลง หรือเมื่อเรามีครอบครัวบุตรภรรยาก็ดี เราจะได้สามารถเลี้ยงดูผู้อื่นอันจำต้องอาศัยเราได้ด้วย การที่มาเป็นนักเรียนอยู่ในโรงเรียนแต่เวลายังเด็ก เพื่อประสงค์ประโยชน์ที่กล่าวมานี้เป็นสำคัญ ก็การที่เล่าเรียนในโรงเรียนนั้น วิชาความรู้ที่ฝึกสอนจะมีกี่อย่างก็ตาม ถ้าว่าโดยประโยชน์คงอยู่ในประโยชน์ที่มุ่งหมายจะให้แก่นักเรียน ๓ อย่าง คือฝึกหัดให้รู้จักรักษาตัวพ้นโรคภัยอันตรายต่าง ๆ เป็นเครื่องประกอบให้มีกำลังวังชาแลมีอายุยืนนานอย่าง ๑ การฝึกหัดที่กล่าวมานี้ ยกตัวอย่างดังเช่นวิชากายบริหารก็ดี ดังเช่นฝึกหัดเป็นลูกเสือก็ดี ย่อมมุ่งหมายเพื่อประโยชน์บำรุงร่างกายให้มีกำลังเป็นสำคัญ อย่างที่ ๒ ฝึกหัดสติปัญญาซึ่งมีอยู่ในตัวให้เจริญรอบรู้

---

* คัดจากประชุมโอวาท ตอนที่ ๑ หมวดศึกษา

ที่จะประกอบการอันเป็นประโยชน์ในทางหาเลี้ยงชีพให้สะดวก ยกตัวอย่าง ดังเช่นสอนหัตถกรรมการช่างก็ดี หรือสอนให้รู้จักคิดอ่านการค้าขายก็ดี หรือสอนให้มีความรู้พงศาวดารแลตำรับตำราวิชาอื่น ๆ ก็ดี เหล่านี้ นับว่าฝึกหัดสติปัญญาให้ดีขึ้นสำหรับประกอบการหาเลี้ยงชีพต่อไปภายหน้า อย่างที่ ๓ นั้น คือสั่งสอนให้รู้จักความดีความชั่ว เพื่อให้หลีกละทางที่จะเกิดความชั่วแลนิยมแต่ในทางข้างฝ่ายดี การเล่าเรียนให้รู้จักดีชั่วนี้เป็นเครื่องอุปการะแก่การเล่าเรียนบำรุงกำลังร่างกายแลบำรุงสติปัญญาที่กล่าวมาข้างต้นทั้ง ๒ อย่าง เพราะคนเราถึงจะมีกำลังกายหรือสติปัญญามากเพียงใด ถ้าเอากำลังแลสติปัญญาไปใช้ในทางข้างฝ่ายชั่ว ก็กลายเป็นโทษแก่ตนแลเป็นโทษแก่ผู้อื่น ต่อใช้ในทางข้างฝ่ายดีจึงจะเกิดความดี เพราะฉะนั้นจึงต้องเรียนให้รู้จักความดีความชั่วด้วย

อันความดีคนทั้งหลายย่อมประสงค์แลแสวงหาด้วยกันทั้งนั้น ที่เกิดเป็นโทษเพราะแสวงหาในทางที่ผิด คือแสวงหาความดีใส่ตนโดยไม่คิดถึงผู้อื่น บางทีได้ดีแก่ตนเป็นโทษแก่ผู้อื่น ๆ เขามากกว่าก็กลับให้โทษแก่ตน ความที่ตนนึกว่าดีก็กลับกลายเป็นโทษแก่ตนไป ด้วยเหตุนี้การแสวงหาความดี ต้องให้ดีแก่ตนด้วยให้ดีแก่ผู้อื่นด้วย ประกอบกันทั้ง ๒ สถาน จึงจะเรียกว่าดีแท้ ที่สภากาชาดจัดตั้งอนสภากาชาดขึ้นนี้ คือเพื่อจะชักชวนเด็กทั้งหลายให้ศึกษา แลประพฤติความดีอย่างดีจริงดังกล่าวมา คือดีแก่ตัวด้วยดีแก่ผู้อื่นด้วยไปแต่ยังเยาว์ ให้เป็นนิสัยบ่จจัยไปจนเติบใหญ่จะได้เป็นพลเมืองดี เกียรติยศแก่ชาติแลบ้านเมืองอันเป็นที่เกิดของตน

นักเรียนผู้เข้าเป็นสมาชิกในอนุสภากาชาดมีหน้าที่ ๒ อย่างเป็นสำคัญ คือ อย่างที่ ๑ ที่จะต้องศึกษาพยายามบริหารตนเองให้พ้นจากโรคภัยไข้เจ็บ เช่นรักษาความสะอาดในร่างกาย แลศึกษาทางที่จะประพฤติให้พ้นโรคภัยไข้เจ็บอันจะพึงมีแก่ตนอย่าง ๑ ตั้งใจพยายามที่จะช่วยเพื่อนมนุษย์ด้วยกันให้พ้นโรคภัยไข้เจ็บอย่าง ๑ นักเรียนคนใดเป็นสมาชิกอนุสภากาชาดอยู่ตราบใด ต้องนึกความ ๒ ข้อนี้ไว้เป็นนิจ คือระวังรักษาตัวอย่าง ๑ ช่วยผู้อื่นอย่าง ๑ แล้วประพฤติตนด้วยความซื่อตรงแลหมั่นเพียร รักษาความ ๒ ข้อนั้น เหมือนได้สมาทานศีลอย่าได้ละเลย ถ้าประพฤติได้เช่นนั้นก็ชื่อว่าได้ทำความดีแก่ตนแลทำความดีแก่ผู้อื่นเป็นคนดีไปแต่ยังเด็ก เวลาเติบใหญ่ไปภายหน้าก็จะได้เป็นสิริแก่บ้านเมือง ไม่เสียทีที่ได้เกิดมาเป็นไทย.

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

พิมพ์ที่ ร.พ.สุทธิสารการพิมพ์ 443 โพธิ์สามต้น ถนนอิสรภาพ ธนบุรี โทร. 61768
สุดใจ เชียวสุทธิ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา 2509